

Basiskwaliteit Natuur

Handreiking voor boerenland
en stedelijk gebied in de
provincie Zuid-Holland

**Uitgave behorende
bij het boek**

Inhoud

BASISKWALITEIT NATUUR 3

Leeswijzer 7

BOERENLAND 8

37 Geestgronden 12

41 Waterland en Hollands-Utrechts veenweidegebied 20

43 Zeekleipolders in Zuidwest-Nederland 28

47 Kommen en oeverwallen 36

STEDELIJK GEBIED 44

60 Wonen in het Groene Hart 48

61 Randstadring 56

Tinbergen-plaatjes

Hoogleraar Luuk Tinbergen presenteerde in zijn boek *Vogels in hun domein* (1941) zijn onderzoek naar de biotoopkeuze van Nederlandse broedvogels. Met eenvoudige tekeningen illustreerde hij verschillende bostypen en hun vogelgemeenschappen. Geïnspireerd op dit werk hebben Robert Kwak & Jip Louwe Kooijmans in hun boek *Nederlandse Vogels in hun domein* (2021) de hedendaagse vogelgemeenschappen van alle Nederlandse landschappen beschreven.

Twee van de beroemde illustraties uit Luuk Tinbergens *Vogels in hun domein*. Het gemengde bos in de binnenduinderand herbergt een rijke vogelbevolking, zowel in variatie als in aantallen. Het 35 jaar oude dennenbos is daarentegen relatief arm aan vogels.

Colofon

Uitgave behorende bij het boek

Kwak, R. & Louwe Kooijmans, J. (Vogelbescherming Nederland). 2021. Nederlandse vogels in hun domein. KNNV Uitgeverij, Zeist

Tekst

Robert Kwak & Jip Louwe Kooijmans

Met: Kees de Pater – Boerenland; Ralph Smits – domein 43; Anton Stortelder – landschapsbeschrijvingen; Cees Witkamp – 41, 47

Tekstadvies

Overige flora & fauna: Maurice La Haye, Zoogdierverseniging; Kars Veling, Vlinderstichting; Linde Slikboer, EIS; Ronald Zollinger, Ravon

Tekstredactie

Nienke Beintema & Marie Baarspul

Redactioneel advies

Jack Folkers, KNNV Uitgeverij

Eindredactie

Jip Louwe Kooijmans

Vormgeving, omslagontwerp

Sam Gobin Grafisch Ontwerp

Grafieken, fotocollages, infographics

Sam Gobin Grafisch Ontwerp

Illustraties

Elwin van der Kolk (vogels); Jasper de Ruiter (overige fauna);

Fotografie

Wim van der Ende (landschapsfoto), overige foto's zie fotoverantwoording boek (p. 680)

Omslagfoto

Wim van der Ende (landschapsfoto)

Vogelgegevens en -analyses, kaarten

Sovon Vogelonderzoek Nederland

© 2023 Vogelbescherming Nederland/KNNV Uitgeverij

www.vogelbescherming.nl

www.knnvuitgeverij.nl

Natuur ontdekken en beleven

KNNV Uitgeverij is dé uitgever van informatieve boeken over natuur & landschap. Daarmee geeft de uitgeverij waardevolle kennis door aan een breed publiek. Zo dragen we bij aan de bescherming van de Nederlandse natuur én aan het plezier dat u eraan beleeft.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, microfilm, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photocopy, microfilm or any other means without the written permission from the publisher.

Basiskwaliteit Natuur

Toekomstperspectief voor de biodiversiteit in Nederland

Wat is Basiskwaliteit Natuur?

Zeldzame soorten wilde planten en dieren, de parels van de Nederlandse biodiversiteit, worden vaak beschermd en in stand gehouden binnen aangewezen natuurgebieden. Het zijn echter niet alleen de zeldzame soorten die onze aandacht vragen. Veel van de tot voor kort algemeen voorkomende soorten gaan ook dramatisch achteruit. Voor de instandhouding en het herstel van de Nederlandse biodiversiteit is het daarom noodzakelijk dat niet alleen de kwaliteit van de natuurgebieden op orde komt, maar die van de totale leefomgeving. Daarvoor is het concept Basiskwaliteit Natuur ontwikkeld.

Buiten de aangewezen natuurgebieden, bijvoorbeeld in het boerenland en stedelijke gebied, zal er altijd sprake zijn van maatschappelijk gebruik van gronden. Met Basiskwaliteit Natuur willen we bereiken dat dit gebruik samengaat met een set aan condities waardoor algemene soorten, van planten tot insecten en vogels, zich kunnen herstellen en duurzaam kunnen overleven.

Dit is het moment

We staan aan de vooravond van forse ingrepen. In grote delen van het boerenland starten gebiedsprocessen in het kader van het NPLG (Nationaal Programma Landelijk Gebied). Dit is dan ook hét moment om die gebieden een impuls te geven en te kiezen voor integrale maatregelen die naast betere natuur óók leiden tot noodzakelijk herstel van de waterkwaliteit en de klimaatverandering tegengaan.

Met het realiseren van Basiskwaliteit Natuur wordt ook bijgedragen aan het bereiken van de doelen van de Vogel- en Habitatrichtlijn en het klimaatbestendig maken van stedelijk gebied. Bovenal draagt Basiskwaliteit Natuur bij aan het herstel van biodiversiteit en de leefbaarheid van ons land. Een groene en natuurrijke omgeving heeft een positieve invloed op de gezondheid, de cognitieve ontwikkeling van kinderen en de waardering voor de omgeving door bewoners.

Vogels tellen als basis

Basiskwaliteit Natuur gaat over alle soorten wilde planten en dieren die in ons land algemeen zouden moeten voorkomen, dus niet alleen vogels. Voor het bereiken van Basiskwaliteit Natuur moet dan ook naar meer soortgroepen gekeken worden. Vogels zijn echter wel een relatief goed onderzochte soortgroep en vormen een goede start om aan de slag te gaan met Basiskwaliteit Natuur.

Professionals, maar vooral ook vele duizenden vrijwilligers, tellen en turven al decennialang de vogels. Sovon Vogelonderzoek Nederland bundelt deze gegevens en op basis van hun Vogelatlas van Nederland (2018) heeft Vogelbescherming Nederland een zeer uitgebreid boekwerk gepubliceerd over de algemene en karakteristieke vogelsoorten die thuishoren in de veelheid aan Nederlandse landschappen.

Voor elk van de in totaal 71 'domeinen' worden in het boek bodem, vegetatie, historie en huidig gebruik evenals de huidige toestand van de vogelgemeenschap beschreven, laatstgenoemde zowel in de broedtijd als in het winterseizoen. Wat is de invloed van de mens op het landschap en dus op de vogels die erin leven? En wat is er nodig om in elk landschap

PROVINCIEKAART DOMEINEN ZUID-HOLLAND

Kust & Duin

- 1 Noordzee
- 3 Open zeearmen
- 4 Grevelingen en Veerse Meer
- 6 Hollandse duinen
- 7 Duinen Delta

Zoetwater & Moeras

- 8 Biesbosch
- 9 Afgesloten zeearmen
- 10 Zeekleimoeras
- 12 Hollandse en Utrechtse plassen
- 15 Grote rivieren

Bos

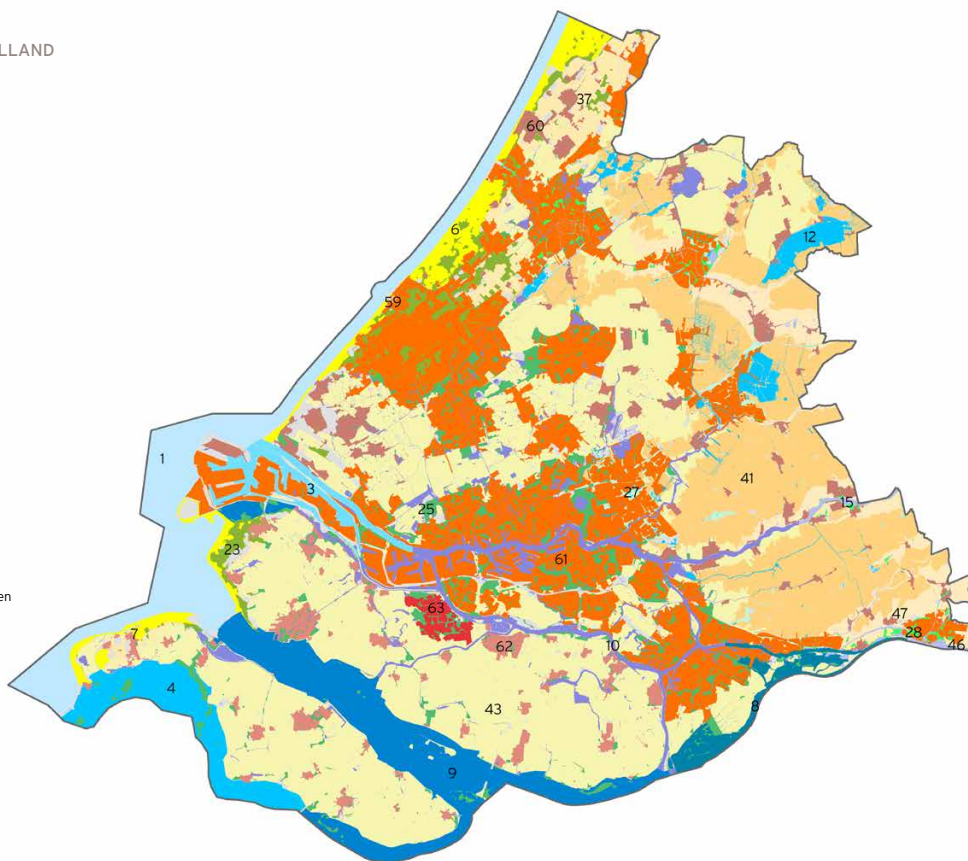
- 23 Binnenduinos
- 25 Zeekleibos
- 27 Broekbos Holland
- 28 Ooibos

Boerenland

- 37 Geestgronden
- 41 Waterland en Hollands-Utrechtse veenweiden
- 43 Zeekleipolders Zuidwest-Holland
- 46 Uiterwaarden
- 47 Kommen en oeverwallen

Stedelijk gebied

- 59 Steden op zeelei
- 60 Wonen in het Groene Hart
- 61 Randstadring
- 62 Deltadorpen
- 63 Deltasteden

tenminste de basiskwaliteit te realiseren en waarborgen? Nederlandse Vogels in hun Domein (2021) is een wenkend perspectief met veel voorbeelden. Het is bedoeld als uitnodiging om in actie te komen en samen Nederland mooier en klaar voor de toekomst te maken.

Handreiking voor Zuid-Holland

Door het herstel van de landschapskwaliteit (kwaliteit voor natuur) worden de voorwaarden gecreëerd voor herstel van de soortenrijkdom (kwaliteit van natuur).

Wat daarbij vaststaat, is dat de aanpak van kwaliteitsverbetering in de richting van Basiskwaliteit Natuur zal moeten plaatsvinden vanuit een gegronde kennis van de regio en op basis van intensieve regionale samenwerking tussen alle betrokken partijen: van Rijk tot provincies, gemeenten, waterschappen, het bedrijfsleven, terreinbeherende organisaties, particuliere grondeigenaren en een breed scala aan belangenorganisaties waaronder vogelwerkgroepen en burgerinitiatiefgroepen.

Om al deze partijen een handreiking te bieden om aan de slag te gaan met de invulling van Basiskwaliteit Natuur in de provincie, heeft Vogelbescherming Nederland de belangrijkste (lees: grootste of meest kenmerkende) domeinen per provincie geselecteerd. De focus ligt daarbij in alle provincies op agrarisch gebied. Niet alleen omdat twee derde van het landoppervlak van Nederland uit agrarisch gebied bestaat, maar ook omdat de discussie over landbouw de afgelopen periode breed op gang is gekomen. Zonder basiskwaliteit in de landbouwgebieden kan de biodiversiteit in Nederland zich niet herstellen.

Op de kaart zijn de domeinen die voorkomen in Zuid-Holland ingetekend. De tabel geeft de omvang van de domeinen aan. Voor de provincie Zuid-Holland zijn vier domeinen in agrarisch gebied en twee in urbaan gebied geselecteerd en samengebracht in deze handreiking.

Tabel 1. Oppervlakte per domein in Zuid-Holland.

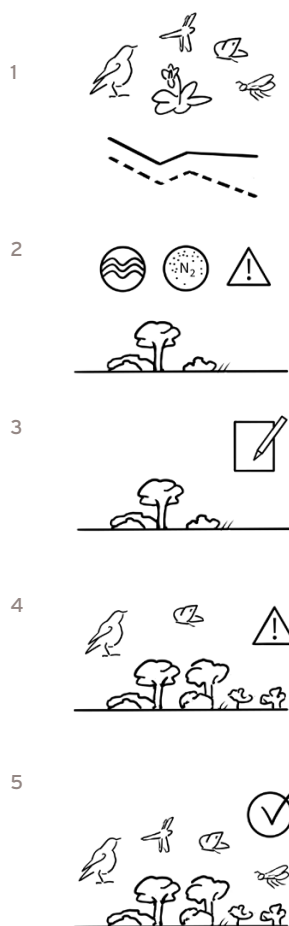
	Bruto oppervlakte (km ²)
ZUID-HOLLAND TOTAAL	3.308
KUST & DUIN	
1 Noordzee	189
3 Open zeearmen	31
4 Grevelingen en Veerse meer	73
6 Hollandse duinen	54
7 Duinen van de Delta	21
ZOETWATER & MOERAS	
8 Biesbosch	35
9 Afgesloten zeearmen	164
10 Zeekleimoeras	132
12 Hollandse en Utrechtse plassen	45
15 Grote rivieren	14
BOS	
23 Binnenduinos	49
25 Zeekleibos	110
27 Broekbos in Holland	17
28 Ooibos	9
BOERENLAND	
37 Geestgronden	65
41 Waterland en Hollands-Utrechts veenweidegebied	443
43 Zeekleipolders in Zuidwest-Nederland	1.008
46 Uiterwaarden	3
47 Kommen en oeverwallen	100
STEDELIJK GEBIED	
59 Grote steden in Noordwest-Nederland	<1
60 Dorpen en kleine steden in het Groene Hart	97
61 Randstadring	676
62 Dorpen en kleine steden in de Delta	66
63 Grote steden in de Delta	16
69 Grote steden in het Rivierengebied	<1

De totale omvang van de domeinen samen is groter dan het oppervlak van Zuid-Holland. Dit komt doordat sommige domeinen elkaar overlappen. Veel waterlopen vormen een eigen domein, maar zijn ook een landschaps-element in andere domeinen zoals in stedelijk gebied of boerenland.

Tot slot

Basiskwaliteit Natuur is een relatief nieuw begrip van de kwaliteit van de Nederlandse natuur. Het moet leiden tot een gezamenlijke inspanning om de natuurkwaliteit van landschappen te verbeteren en duurzaam in stand te houden. Meerdere partijen werken op dit moment aan de wetenschappelijke onderbouwing van het concept, het samenstellen van soortenlijsten voor overige flora en fauna, het uitvoeren van pilots en het ontwikkelen van tools. Wachten totdat dit alles tot in detail is uitgewerkt, is echter geen optie. Snel handelen kan verdere schade aan biodiversiteit en kwaliteit van leven een halt toe roepen. Daarom pleit Vogelbescherming Nederland naast verankering van het concept Basiskwaliteit Natuur in de gebiedsprocessen op bestuurlijk niveau, voor een ‘doen-leren-beter-doen-cyclus’ in de uitvoering. Deze cyclus stelt ons in staat om onmiddellijk actie te ondernemen en de negatieve trend in biodiversiteit om te buigen naar een positieve trend!

Voor het ontwikkelen van Basiskwaliteit Natuur werkt Vogelbescherming samen met een breed scala aan organisaties en instellingen, onder andere: Soorten NL, Naturalis, Delta-plan Biodiversiteitsherstel, Sovon en het ministerie van LNV.

Hoe bereik je Basiskwaliteit Natuur?

Stap 1 Huidige en toekomstige natuurkwaliteit bepalen Stel de minimale streefwaarden voor de aanwezigheid van algemene plant- en diersoorten, bijvoorbeeld aan de hand van situaties uit het verleden of uit vergelijkbare gebieden met een grote soortenrijkdom. Vergelijk deze referentiewaarden met gegevens van recente natuurmonitoring om de huidige natuurkwaliteit te bepalen.

Stap 2 Omgevingsvariabelen analyseren Begrijp de relaties binnen het ecologische systeem: welke milieu-, landschappelijke en beheercondities zijn beperkend voor de natuurkwaliteit? Denk hierbij aan bijvoorbeeld grondwaterpeil, stikstofbelasting, afwezigheid van landschapselementen of het maaibeheer. Hieruit volgt wat de randvoorwaarden zijn om basiskwaliteit te bereiken.

Stap 3 Formuleren van herstelmaatregelen Aan de hand van de in stap 2 vastgestelde randvoorwaarden kunnen maatregelen worden geformuleerd om drukfactoren op te heffen. In dialoog met actoren uit de omgeving wordt bepaald welke van deze maatregelen gewenst en haalbaar zijn om de milieu- en landschappelijke condities te verbeteren.

Stap 4 Uitvoeren van maatregelen Voer de gekozen maatregelen voor milieu, inrichting en beheer uit. Doe dit altijd in samenspraak met en met medewerking van actoren uit de omgeving. No-regret-maatregelen kunnen op korte termijn bijdragen aan het bereiken van basiskwaliteit. Deze kunnen daarnaast een positieve stimulans zijn voor actoren, waardoor ze de weg vrijmaken voor complexere maatregelen die meer afstemming vragen.

Stap 5 Meten en verbeteren Volg de voortgang van de uitvoering van maatregelen, bijvoorbeeld door middel van kritische prestatie-indicatoren (KPI's). Daarnaast is het van belang om te monitoren wat het effect is van de maatregelen op soortgroepen. Waargenomen afwijkingen in de verwachte effecten kunnen aanleiding geven tot bijstelling. Het is bijvoorbeeld goed mogelijk dat maatregelen genomen worden waarop de indicatoren goed reageren, maar waardoor de gewenste soorten toch niet naar het gebied komen. Dit moet leiden tot het opnieuw doorlopen van stap 1 t/m 4.

Leeswijzer

24 Bos in de IJsselmeerpolders

Bosgebiedden en parken in Flevoland en de IJsselmeerpolder

De bos van de IJsselmeerpolders ligt voor een groot deel in de IJsselmeerpolder, tussen de polder en de IJssel. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen.

Opbreiding in de wintervogelsrijke rijkdom aan soorten wintervogels, vooral in de winter. De wintervogelsrijke rijkdom aan soorten wintervogels, vooral in de winter. De wintervogelsrijke rijkdom aan soorten wintervogels, vooral in de winter.

Ontaan van de bosomgeving

De bosomgeving is ontstaan uit de IJsselmeerpolder. De bosomgeving is ontstaan uit de IJsselmeerpolder. De bosomgeving is ontstaan uit de IJsselmeerpolder.

DOMEIN

ECOLOGISCHE KARAKTERISTIEK EN PLAATSAANDUIDING VAN HET DOMEIN

De teksten van de domeinbeschrijvingen hebben een vaste opbouw. Elke tekst begint met een beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van het landschap in dit domein. In de kantlijn staat een kaartje dat aangeeft waar het domein in Nederland ligt.

TOESTAND VAN DE VOGELWERELD

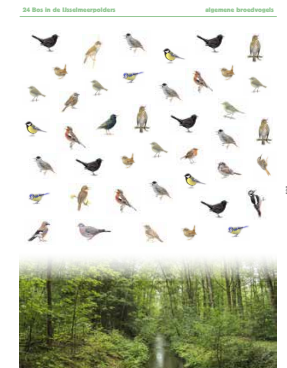
Hier volgt een beschrijving van de ontwikkeling van de vogelgemeenschap in dit domein onder invloed van de landschappelijke veranderingen. Hierbij staan de trendgrafieken van de broedvogels per gilde (gebaseerd op nestplaatskeuze) en de trendgrafieken van de wintervogels per gilde (gebaseerd op voedselkeuze). Alleen gilden met voldoende gegevens zijn weergegeven in de grafieken.

OVERIGE FLORA EN FAUNA

Dit is een beknopte beschrijving van enkele andere diersoorten en planten die typerend zijn voor dit domein. Enkele daarvan zijn afgebeeld in de kantlijn.

24 Bos in de IJsselmeerpolders

algemene broedvogels

algemene wintervogels

De algemene broedvogels zijn de meest voorkomende broedvogels in de IJsselmeerpolder. De algemene broedvogels zijn de meest voorkomende broedvogels in de IJsselmeerpolder. De algemene broedvogels zijn de meest voorkomende broedvogels in de IJsselmeerpolder.

Broedvogels | wintervogels

Dit is een korte beschrijving van de huidige vogelgemeenschap in dit domein in de broedtijd en in de wintertijd. In het 'Tinbergenplaatje' op de rechterpagina staat een landschapsfoto van het domein per seizoen met het gemiddeld aantal vogels per 10 hectare. Elk symbool staat voor 1 broedpaar in de broedtijd of voor 2 individuen in de wintertijd. Groepsvogels met een dichtheid van 5 of meer individuen per 10 ha zijn consequent weergegeven als een groep van 5. Onderaan de linkerpagina staan de minder algemene vogels in dit domein. Elk symbool staat voor een vogelsoort met een dichtheid van 0,45-4,5 broedpaar per km² in de broedtijd of 0,9-9 individuen per km² in de winter. In de legenda staan de soorten in volgorde van talrijkheid; de soort met de hoogste dichtheid wordt steeds als eerste genoemd.

BASISKWALITEIT NATUUR

Drukfactoren & goede voorbeelden

Op de linkerpagina staat een beschrijving van de specifieke drukfactoren in dit domein. Deze hebben een vaste volgorde.

ABIOTIEK

Beschrijving van de drukfactoren op abiotische (milieu-)condities die spelen in dit domein.

INRICHTING

Beschrijving van de drukfactoren op de inrichtingscondities die spelen in dit domein.

BEHEER EN GEBRUIK

Beschrijving van de drukfactoren van het beheer en gebruik die spelen in dit domein.

GOEDE VOORBEELDEN

Op de rechterpagina staan beschrijvingen van het handelingsperspectief om te komen tot Basiskwaliteit in dit domein. Meestal aan de hand van goede voorbeelden, concrete projecten of specifieke gebieden.

In de omvang ligt de kracht

De bos van de IJsselmeerpolder is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen.

Grote samenvatting bosgebieden

De bos van de IJsselmeerpolder is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen. Het bosgebied is opgevoerd tot een beschermd gebied en is sinds 1993 in de IJsselmeerpolder opgenomen.

Boerenland

Doorkruis je Nederland, dan zie je voornamelijk agrarisch gebied. Twee derde van ons land is boerenland. De invloed van de landbouw op de vogelbevolking is dan ook ongekend groot. Niet alleen op de akkers en weilanden zelf, maar door het ruimtebeslag, de waterhuishouding en de invloed op de kwaliteit van lucht, water en bodem, ook ver daarbuiten. Wel zijn er grote onderlinge verschillen tussen de landsdelen. In Laag-Nederland (westen en noorden) domineren open landschappen met voornamelijk grasland. Hoog-Nederland (oosten en zuiden) kent voornamelijk kleinschalig cultuurlandschap met bomen en andere opgaande landschapselementen tussen de weilanden en akkers. Daarmee verschilt ook de vogelbevolking. Zo zijn er amper weidevogels in Hoog-Nederland, terwijl vogels van het kleinschalige cultuurlandschap maar mondjesmaat in het lage westen en noorden te vinden zijn. Schaalvergroting en intensivering in de landbouw hebben in de afgelopen decennia tot een enorme teruggang van eens algemene boerenlandvogels geleid. Slechts een enkele soort heeft van de intensivering geprofiteerd.

Ingrijpend veranderd cultuurlandschap

Ruim de helft van heel Nederland bestaat uit landbouwgrond – als je de grote wateren niet meerekent, is dat zelfs twee derde deel, bij elkaar een kleine 2 miljoen ha. Dat is niet van gisteren: de eerste landbouw in ons land dateert van 5000 jaar voor Christus. Maar vooral de ontwikkelingen in de afgelopen eeuwen hebben het landschap ingrijpend veranderd. Hoog- en laagveengebieden werden na turfwinning omgezet in landbouwgrond, kwelders op de zee ‘veroverd’, bossen gekapt, plassen drooggemalen en moerassen gedempt. Wel is het oppervlak aan landbouwgrond van 1980 tot 2019 met 10% afgenomen, vooral als gevolg van stadsuitbreiding. Deze ontwikkeling zal zich zonder twijfel de komende decennia voortzetten.

Van het agrarisch cultuurlandschap bestaat meer dan de helft uit grasland, merendeels ten behoeve van de (melk)veehouderij. Naast grasland is nog eens zo’n 10% in gebruik voor voedergewassen, voornamelijk mais. Een kwart is akkerbouwgrond en een kleiner deel is ingericht ten behoeve van (glas)tuinbouw, bollen en fruitteelt.

In Hoog-Nederland is in de afgelopen honderd jaar een intensief gebruikt cultuurlandschap ontstaan. Een eeuw geleden kende dit deel van ons land nog grote oppervlakten heide en overige ‘woeste gronden’. Die vormden destijds een integraal onderdeel van gemengde boerenbedrijven, samen met kleine akkers op de hoger gelegen delen en graslandjes in de beekdalen. Na de invoering van prikkeldraad en kunstmest begin vorige eeuw zijn deze woeste gronden ontgonnen en in productie genomen, met een kleinschalig cultuurlandschap als resultaat. Dit coulisselandschap kenmerkt zich door kleine percelen grasland en akkertjes, afgewisseld met houtwallen, heggen en bos. Als gevolg van rationalisering, schaalvergroting, ruilverkaveling en verandering in gewassen is dit landschap de afgelopen decennia flink op de schop gegaan. Zomergranen maakten plaats voor mais en bloemrijke weilandjes weken voor raaigras. Honderden kilometers aan houtwallen en andere lijnvormige landschapselementen werden gerooid. Desondanks zijn er in verschillende delen van Hoog-Nederland nog kenmerken van het oude cultuurlandschap terug te zien.

Door de aanwezigheid van zee en rivieren, ontstond door ontginning, landaanwinning en inpoldering, in Laag-Nederland een heel ander agrarisch landschap. In grote delen van Friesland, in Noord- en Zuid-Holland en in Utrecht vormde zich een open landschap met natte graslanden, doorsneden door sloten en greppels en afgewisseld met meren, dat vooral in gebruik werd genomen door melkveehouders. Ook dit landschap veranderde in de laatste 50 jaar flink van karakter. Ten behoeve van de landbouw werd het grondwaterpeil verlaagd, van 20 tot 40 cm in de jaren 50 tot vaak meer dan 60 cm nu. Kilometers sloten werden dichtgegooid en de bloemrijke weilanden transformeerden in monotoon-groene raaigrasakkers. Een kwart van die graslanden is ook nog eens tijdelijk, hetgeen betekent dat ze om de paar jaar worden omgeploegd of gescheurd, met extra negatieve gevolgen voor de biodiversiteit.

Uitgestrekte akkerbouwgebieden bevinden zich met name op de vruchtbare zeeleigebieden langs de kust van Groningen en in Friesland, Flevoland, Zeeland en de Zuid-Hollandse eilanden. Met uitzondering van de IJsselmeerpolders vormden deze gebieden tot in de vorige eeuw een mozaïek van akkers afgewisseld met niet-productieve landschapselementen. In de akkers zelf stonden kruiden en bloemen tussen de productiegewassen. Ook hier heeft schaalvergroting het boerenlandschap eenvormiger gemaakt.

Toch doet deze grove indeling in kleinschalig cultuurlandschap en grootschalig akker- en weidelandschap geen recht aan de vele agrarische landschapstypen die ons land óók kent. Denk aan de Limburgse heuvels op lössgrond met bossen, heggen en slingerende beekjes, de boomgaarden in de Betuwe en de bloembollenvelden langs de duinen. Delen van het boerenland zijn bestemd voor grootschalige glastuinbouw.

Vogels van het boerenland

Elk agrarisch landschap heeft een eigen kenmerkende vogelbevolking, zowel in de broedtijd als in de winter. We onderscheiden vogels van het kleinschalig cultuurlandschap, weidevogels en akkervogels – allemaal soorten waarvan het oorspronkelijk leefgebied niet door de mens was gevormd. Vanuit hun natuurlijke habitat hebben ze zich aangepast aan het specifieke cultuurlandschap dat veelal kenmerken van het oorspronkelijke leefgebied kent. Zo is onze nationale vogel, de grutto, van origine een vogel van hoogveen en open moeras, maar nu bij uitstek een weidevogel. De driedeling geeft overigens slechts een globaal beeld; een deel van de vogels komt in verschillende landschapstypen voor. Veldleeuweriken rekenen we tot de akkervogels, maar deze komen bijvoorbeeld ook in weidelandschappen en heideterreinen voor. De indeling geeft een beeld van soorten die in de betreffende landschapstypen relatief veel voorkomen of -kwamen.

Broedvogels

De Nederlandse graslanden hebben een unieke vogelgemeenschap: de weidevogels. Deze groep is afhankelijk van open, uitgestrekte, vochtige en kruidenrijke weilanden, waarvan delen in het vroege voorjaar onder water staan en waar sloten en greppels doorheen lopen. Tot de weidevogels behoren steltlopers als grutto, tureluur, scholekster en Kievit, maar ook zeldzame soorten zoals kemphaan en watersnip. Het zijn alle bodembroeders, waarvan (met uitzondering van de scholekster) de kuikens zelfstandig voedsel zoeken in het gras, in de vorm van bovengrondse insecten en andere ongewervelden. Tot de weidevogels behoren ook slobbeend en zomertaling, eenden die afhankelijk zijn van plassen en sloten met een flauw talud. Nederland is mondiaal gezien van groot belang voor weidevogels, met name voor de steltlopers. Van de grutto broedt maar liefst zo'n 80% van de Europese populatie in ons land en van de Kievit bijna 10%.

Typische akkervogels zijn gele kwikstaart, patrijs en veldleeuwerik, hoewel deze soorten ook in grasland voorkomen. Het zijn bodembroeders die open gebieden nodig hebben met kruidenrijke stukken. Daar vinden ze zaden en insecten, en plekken om te schuilen en te broeden. Een opvallende akkervogel is de grauwe kiekendief, die in lage aantallen in Noordoost-Groningen en Flevoland broedt. Deze sierlijke roofvogel jaagt op muizen en jonge vogels in de akkerranden.

Het cultuurlandschap met bomen, houtwallen, grasland en akkertjes kent een eigen rijke vogelgemeenschap. Hiertoe horen onder meer steenuil, geelgors, roek, ringmus, grote lijster, spreeuw, spotvogel en zomertortel. Elke soort is op verschillende wijze afhankelijk van dit landschap. Steenuilen broeden in holen en jagen op grote insecten en muizen in boomgaarden en langs houtwallen. Geelgorzen leven vooral in houtwallen en bosjes. Ze eten zaden en in de broedtijd ook insecten. Roeken broeden in kolonies en vinden, net als spreeuwen en grote lijsters, hun voedsel in de graslanden. Spotvogels zitten verscholen in struiken, waar ze een insectenmaal bij elkaar scharrelen.

Wintervogels

In de winter zijn grote delen van het boerenland favoriet bij ganzen en zwanen. Zo'n 800.000 brandganzen, 900.000 kolganzen en 260.000 toendrarietganzen bezoeken dan ons land. Een afgenomen aantal kleine rietganzen verblijft in Zuidwest-Friesland. Wilde zwanen en kleine zwanen brengen in lagere aantallen, respectievelijk 2.000-5.000 en 8.000-11.000, de winter in Nederland door. Tussen de grijze ganzen en witte zwanen graast een kleurige eend; rond de 900.000 smienten, bezoeken 's winters ons land, zo'n 60-70% van de populatie van onze *flyway*. Ganzen, smienten en zwanen slapen in waterrijke natuurgebieden. Overdag foerageren ze op graslanden en akkers.

Kieviten en goudplevieren uit Noord- en Oost-Europa verblijven in de winter en de trektijd in groten getale op het boerenland van met name Laag-Nederland. In het kleinschalig cultuurlandschap zijn in de winter veel vinken en lijsterachtigen te vinden.

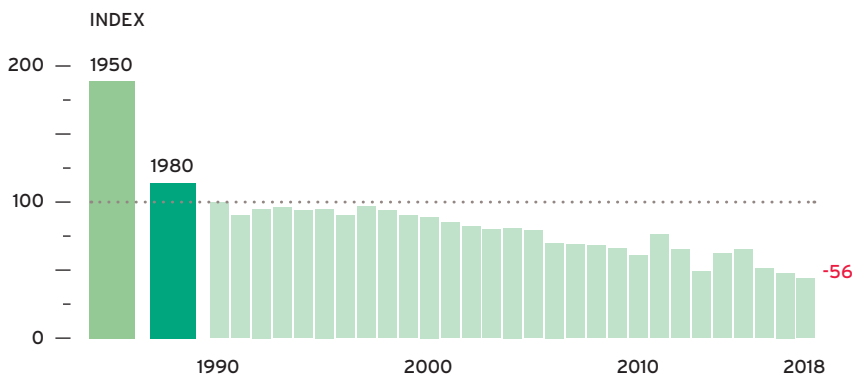
Dramatische neergang

De intensivering van de landbouw sinds de jaren 1950 heeft dramatische gevolgen gehad voor de vogels van het boerenland. Op de Rode en Oranje Lijst van broedvogels staan 33 soorten boerenlandvogels. Tussen 1990 en 2018 zijn van de 27 kenmerkende soorten er 21 in aantal achteruit gegaan; 6 zijn toegenomen of gelijk gebleven. Gemiddeld is de afname voor deze 27 soorten in die periode bijna 60%; ten opzichte van 1950 is er nog maar een kwart over.

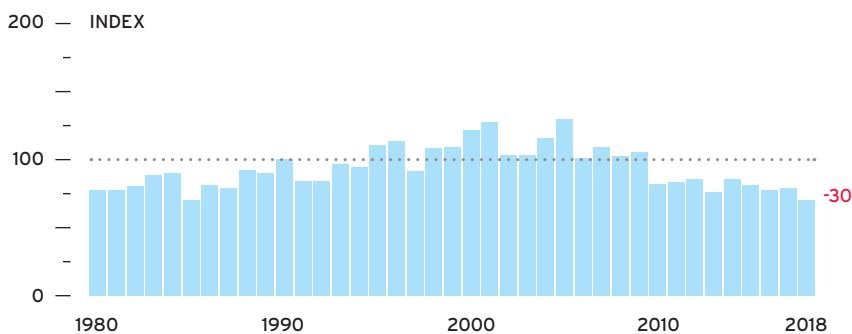
De mate van achteruitgang verschilt. Akkervogels gaan het hardst in aantal terug, met meer dan 90% sinds 1990. Belangrijkste oorzaken zijn schaalvergroting, verdwijning van kleine landschapselementen, pesticidegebruik en gewasverandering. Hierdoor is er onvolgende voedsel, in de vorm van insecten en zaden, met name om de jongen groot te brengen. De akkervogels worden op de voet gevolgd door de weidevogels, die sinds 1990 met zo'n 60% in aantal zijn afgenomen en deze trend is bepaald nog niet ten einde. In weidevogelgebieden zorgt een combinatie van factoren voor de achteruitgang. Zo heeft het natte, kruidenrijke grasland met veel structuur en/of microreliëf plaatsgemaakt voor Engels raaigras met een te lage waterstand. Gevolg: een te laag aantal insecten en andere ongewervelden voor de kuikens om te overleven. Bovendien wordt te vroeg in het seizoen gemaaid en lijden weidevogels onder toegenomen predatie.

De vogels van het kleinschalig cultuurlandschap zijn na 1950 in aantal achteruitgegaan. Het verdwijnen van landschapselementen en overhoekjes is hier, naast de generieke verandering in de landbouw, debet aan. De afgelopen decennia bleven de aantallen redelijk stabiel. Sinds 1990 is de achteruitgang een kleine 10%.

De intensieve landbouw kent ook winnaars. Vooral grauwe ganzen hebben geprofiteerd van de toename van eiwitrijk Engels raaigras. Deze soort, die in 1930 uit Nederland verdween, broedt nu weer met 70 tot 100 duizend paar in ons land. Ook de nijlgans, een exoot, doet het goed. In de winters zijn in de afgelopen decennia vooral enkele ganzensoorten in aantal toegenomen.

Index van kenmerkende soorten broedvogels (zie bijlage 1a), 1950-2018.

Index van kenmerkende soorten wintervogels (zie bijlage 1b), 1980-2018.

37 Geestgronden

De duinontginningen van Holland en de Delta

De zogeheten geestgronden liggen aan de landzijde van het duingebied, vaak omringd door kleigronden of laagveen. Aanvankelijk werden de duinen afgegraven voor zandwinning, vanaf ongeveer halverwege de 17^e eeuw. Het duinzand diende als bouwzand, om grond op te hogen voor de groeiende steden in Holland. De duinen werden tot ruim een halve m boven het grondwater afgegraven.

Geestgrond bestaat uit duinzand dat veelal kalkrijk is en vermengd met klei en/of veen, aangevoerd uit aangrenzende polders. Later bleek dat het grondmengsel door de korrelstructuur erg geschikt is voor de teelt van bloembollen. Ook het lokale klimaat, sterk beïnvloed door de zee, is hiervoor zeer gunstig: de temperaturen zijn in de meeste seizoenen vrij zacht en er valt relatief veel regen. De vele sloten en vaarten voor de afvoer van overtollig water – en voorheen ook voor het transport per schuit van bollen en bloemen – werden een kenmerk van de Bollenstreek. Snijbloemen zijn een iconisch Nederlands handelsmerk en de streek zelf is vandaag de dag een ware trekpleister voor toeristen; elk voorjaar zijn dat er circa een miljoen.

Het landschap rond nederzettingen in het Nederlandse duingebied heet ook wel het zeedorpenlandschap. Dit komt voor in de kalkrijke duinen tussen Bergen aan Zee en Den Haag. Ook in de Delta, de kop van Noord-Holland en op Texel is de grond van afgegraven duinen ontgonnen.

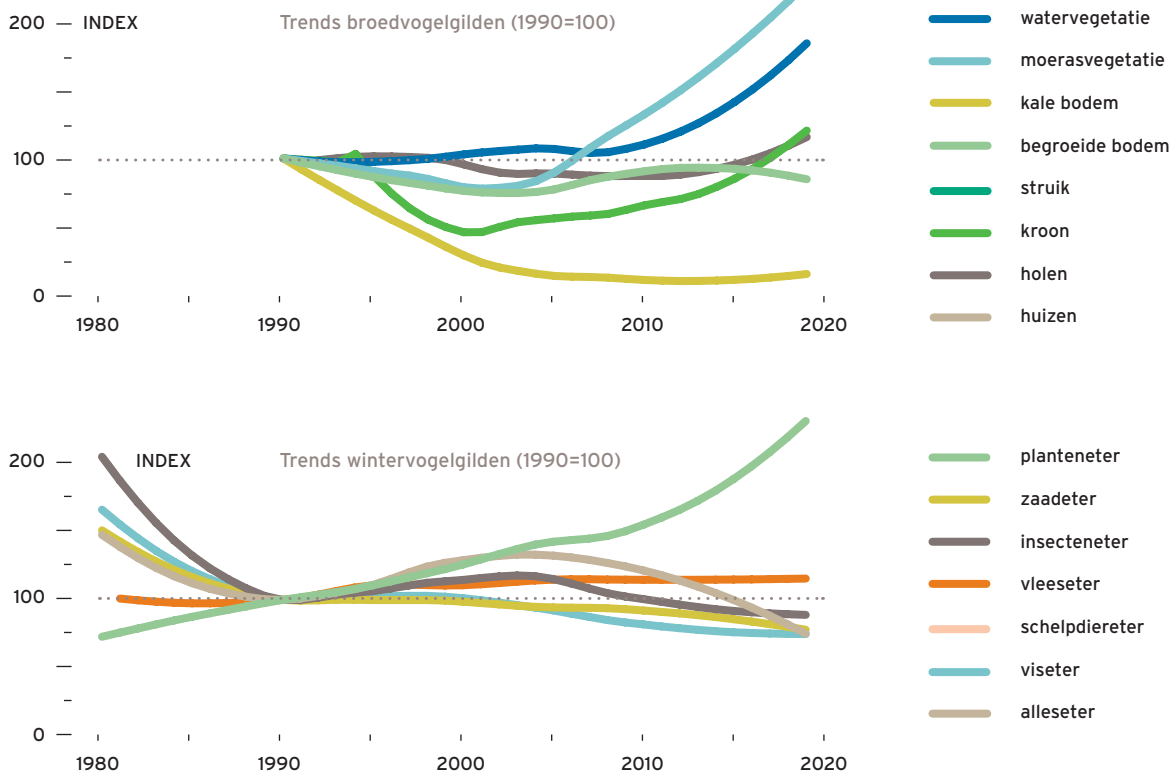
Beter tussen de bollen dan in het gras

De bollenvelden vormen voor enkele vogelsoorten een geschikte broedplaats. Na de bloei in het vroege voorjaar laten de kwekers de velden tot halverwege de maand juni met rust. Zodoende is hier veel minder kans op verstoring dan in andere landbouwgebieden. Gele kwikstaart, patrijs en veldleeuwerik zijn karaktersoorten van de bollenstreek. De patrijs haalt in Nederland zelfs de hoogste broeddichtheid in dit domein, hoewel de soort in aantal ook hier sterk is gedaald en lang niet meer overal op de geestgronden voorkomt. Enkele boerenlandvogels, met name graspieper en gele kwikstaart, weten zich goed te handhaven in de bollenvelden. De stand van deze soorten is stabiel of zelfs toenemend en staat in contrast met de sterke achteruitgang in andere agrarische domeinen. Veldleeuwerik en kievit komen ook nog in aanzienlijke dichtheid voor, maar hebben minder voordeel van de bollenteelt en nemen ook hier nog steeds in aantal af – zij het veel minder hard dan landelijk. Rode Lijstsoort kneu neemt in dit domein als broedvogel zelfs in aantal toe.

In de broedvogeltrends is tevens een opvallende teruggang te zien van broedvogels van kale bodem, die is toe te schrijven aan de sterke achteruitgang van scholekster in de bollenstreek en het verdwijnen van de visdief als broedvogel in dit gebied. Daarbij komt de regionale neergaande tendens sinds midden jaren 90, waarbij deze soort in aantal afneemt in het binnenland, zoals op de geestgronden, en toeneemt op en rond het IJsselmeer.

Aan het eind van de 20^e eeuw zijn veel vogelgilden in de winter in aantal achteruitgegaan en op een lager niveau gestabiliseerd. Exemplarisch is de achteruitgang van algemene soorten waaronder huismus, spreeuw en kokmeeuw die hier, geheel in lijn met de landelijke trends, enorm in aantal zijn afgenomen. Eveneens conform de landelijke trend is er in dit hele gebied een min of meer constante toename van grasetende wintergasten. Die komt op het conto van overwinterende ganzen en eenden, zoals grauwe gans, smient en nijlgans.

Nog wel hazen

De geestgronden zijn vrij arm aan zoogdieren. In de bollenvelden weet de haas zich, als oorspronkelijke steppebewoner, te handhaven. In grote monoculturen kan een gebrek aan diversiteit van voedsel deze soort parten spelen – variatie aan voedsel draagt bij aan de gezondheid van de populatie – maar de nog altijd redelijke kleinschaligheid van het landschap, in combinatie met bermonkruiden en erfbeplanting, zijn gunstig voor de haas. De vrij schrale, kruidenrijke wegbermen en overhoekjes zijn tevens het leefgebied van vlinders die ook voorkomen op de duingraslanden, zoals icarusblauwtje, kleine vuurvlinder en hooibeestje.

De vaarten en sloten kennen een herpetofauna (amfibieën- en reptielenpopulatie) van habitatgeneralisten: groene kikker, bruine kikker, gewone pad en kleine watersalamander. Buiten de voortplantingstijd, waarin alle amfibieën het water opzoeken, is van deze soorten de groene kikker het sterkst aan water gebonden. De bruine kikker leeft dan vooral op erven en andere plekken met enkele bosjes in de buurt.

haas, bruine kikker, kleine vuurvlinder

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare duinontginningen van Holland en de Delta, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Huismus, wilde eend, merel, winterkoning, kleine karekiet, houtduif, koolmees, meerkoet, boerenzwaluw, pimpelmees, heggenmus, spreeuw, kauw, tjiftjaf, witte kwikstaart, Kievit, zwartkop, veldleeuwerik, Turkse tortel, groenling, graspieper.

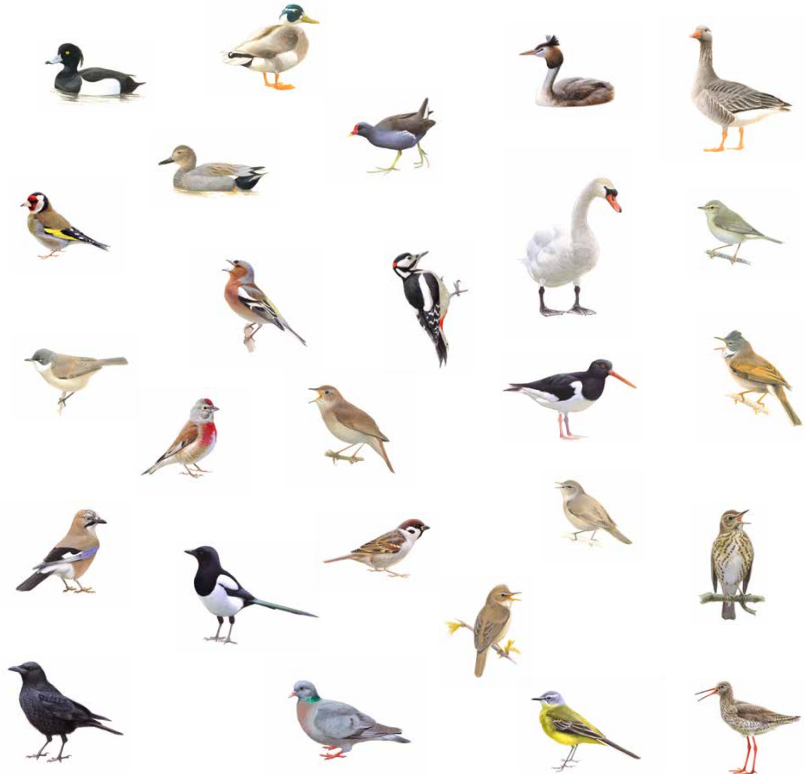
Op de foto: bollenvelden bij Lisse.

De algemene broedvogelbevolking van de geestgronden heeft een karakteristieke samenstelling van boerenland- en stadsvogels. Op en rond de agrarische gebouwen en oude landwerkerswoningen nestelen huizenbroeders, zoals boerenzwaluw, kauw, spreeuw en witte kwikstaart. In toenemende mate zijn hier ook huiszwaluwen en vooral huismussen bij, hier en daar in gezelschap van ringmussen. In de erfbeplanting en de randen van aangrenzende binnenduinbossen leeft een grote variatie aan struikbroeders en kroonbroeders – soorten die ook veel voorkomen in tuinen en stadsparken, zoals merel, winterkoning, koolmees, zwartkop en houtduif. De sloten en vaarten tussen de velden zijn het domein van algemene watervogels, als wilde eend en meerkoet en in lagere aantallen ook andere watervogelsoorten. De grote vaarten worden opgesierd door de fuut. Waar ruimte is voor enige oeverbegroeiing klinkt de zang van de kleine karekiet.

Op de landerijen broeden onder andere veldleeuwerik, graspieper en gele kwikstaart. De veldleeuwerik, ooit meest wijdverspreide broedvogel van Nederland, gaat landelijk hard in aantal achteruit, maar weet zich in dit domein enigszins te handhaven. Tussen Alkmaar en Castricum broedt deze leeuwerik vooral in bollenvelden en – in veel mindere mate – in het aangrenzend agrarisch grasland. De broedvogels maken verschillend gebruik van de velden. Kieviten hebben een voorkeur voor kale percelen, zoals braakland. Tussen lage begroeiing, bijvoorbeeld krokussen, broeden scholeksters. Velden met tulpen hebben de voorkeur van de gele kwikstaart die, zeer lokaal in tulpenland, onwaarschijnlijk hoge broeddichtheden haalt van wel 100 paar per 100 ha.

Schaarse broedvogels van de duinontginningen van Holland en de Delta, 2013-2015. Gele kwikstaart, bosrietzanger, vink, scholekster, zwarte kraai, zanglijster, soepeend, putter, tuinfluiter, krakeend, kuifeend, fitis, kneu, ekster, waterhoen, tureluur, holenduif, braamsluiper, grasmus, gaai, grote bonte specht, fuut, ringmus, grauwe gans, knobbelzwaan, nachtegaal.

schaarse broedvogels

Wintervogels

Vogelbevolking van 10 hectare duinontginningen van Holland en de Delta in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Houtduif, merel, spreeuw, huismus, koolmees, winterkoning, roodborst, stadshuis, kauw, heggemus, zwarte kraai, grauwe gans, wilde eend, smient, vink, pimpelmees, koperwiek, kokmeeuw, kolgans, meerkoet, ekster, kneu.

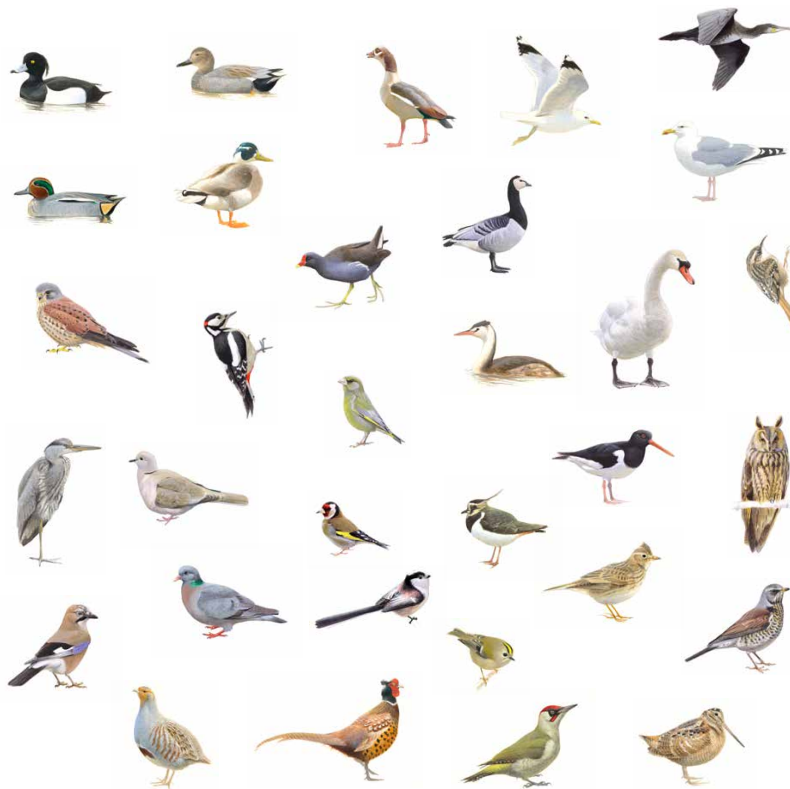
Op de foto: duinontginning op Texel.

Een deel van de broedvogels is standvogel. 's Winters wordt de uitgedunde vogelgemeenschap aangevuld met soorten van elders. Op de velden verblijven dan grote groepen spreeuwen en duiven: voornamelijk houtduiven, 's winters de meest talrijke soort op de geestgronden, maar ook stads- en holenduiven. Ook watervogels dienen zich in grote en diverse groepen aan, onder meer eenden op de vaarten en ganzen op de graslanden rond dit domein.

De patrijs, misschien wel de meest aansprekende soort van de bollenstreek, is ook standvogel. Na het broedseizoen blijven jongen en oudervogels bij elkaar. Families sluiten zich aan tot groepen, die overwinteren op bollenvelden. In die periode moet het leefgebied voldoende voedsel en dekking opleveren om het uit te houden tot het voorjaar. Na het poten van de bollen in het najaar worden veel velden in de winter afgedekt met stro tegen vorstschade. Hiertussen kan de patrijs schuilen; achtergebleven graankorrels vormen een bron van voedsel. Er overwinteren ook veldleeuweriken, in sommige jaren in gezelschap van groepen andere zaadeters, zoals kneu, vink, groenling en putter. Deze aantallen wisselen sterk van jaar tot jaar. In sommige winters zijn ze nagenoeg afwezig.

Schaarse wintervogels van de duinontginningen van Holland en de Delta, 2013-2015. Holenduif, stormmeeuw, veldleeuwerik, waterhoen, Turkse tortel, patrijs, kuifeend, soepeend, kramsvogel, nijlgans, krakeend, brandgans, scholekster, ransuil, Kievit, wintertaling, aalscholver, grote bonte specht, putter, zilvermeeuw, knobbelzwaan, gaai, fuut, groenling, staartmees, boomkruiper, goudhaan, groene specht, fazant, blauwe reiger, torenvalk, houtsnip.

schaarse wintervogels

BOERENLAND

Van ambachtelijk werk naar industriële bedrijfsvoering

Op de geestgronden tot Basiskwaliteit komen, zal een enorme klus zijn. Een aantal karakteristieke bollenvogels vaart wel bij het tempo van de traditionele bollenteelt, maar die verandert in toenemende mate. Gifvrije bloemeteelt lijkt een utopie.

Grootgebruik van de gifspuit

De bloemeteelt is en blijft vermaard om het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen, hoewel de naleving van regels voor gebruik van landbouwgif in de bollenteelt aanzienlijk is verbeterd. Door uitspoeling en drainage is de waterkwaliteit met name in gebieden met intensieve bollenteelt en lelieteelt onvoldoende. Zonder maatregelen gericht op het beperken van afspoeling draagt de bollensector eraan bij dat de doelstellingen van de Kaderrichtlijn Water voor Nederlandse watersystemen niet zullen worden gehaald.

Agro-industrieel parklandschap

De teelt van bollen transformeert in toenemende mate van ambachtelijk werk naar industriële bedrijfsvoering. Voor schaalvergroting worden ook aangrenzende weidegebieden omgezet in bollenvelden. Bovendien schakelen steeds meer bedrijven om van bloembollen naar de teelt van snijbloemen en vaste planten. Een deel van die gewassen wordt in kassen geteeld. Hierdoor verrijzen in de bollenstreek steeds meer gebouwen, waaronder ook grote bollenloodsen en andere bedrijfsgebouwen. Het open landschap verrommelt tot een agro-industrieel parklandschap, wat gepaard gaat met het verlies aan natuurwaarden, ook die waar juist de karaktersoorten van dit domein van profiteerden. Door het verlies aan openheid is het landschap daarnaast steeds minder aantrekkelijk voor gele kwikstaart, veldleeuwerik en graspieper.

Lelies voor tulpen

De omloopsnelheid is in de bollenteelt veel minder hoog dan in agrarisch grasland. De bloembollen worden in het najaar gepoot. Vanaf februari komen de tulpen boven de grond, in maart ontspruiten de prachtig gekleurde bollenvelden. Als de bloemen gaan bloeien, worden ze nagelopen op afwijkingen, waarna ze, vlak onder de bloem, machinaal worden afgesneden. Het gewas blijft op een hoogte van 20-40 cm staan, terwijl de bol ondergronds verder groeit. Tot in de tweede helft van juni, wanneer de oogst begint, heerst er rust op de velden. Deze rustperiode blijkt voor graspieper en gele kwikstaart lang genoeg om eieren uit te broeden en jongen te laten opgroeien. Maar de veldleeuwerik moet twee broedsels grootbrengen om de soort in stand te houden. Het tweede legsel slaagt vaak niet als de machinale bollenoogst – bij gunstig voorjaarsweer – vanaf half juni start. Ook de patrijs, die doorgaans pas laat in het voorjaar eieren legt, komt bij een vroege oogst niet tot broedsucces.

Daarnaast schakelen steeds meer bedrijven om van bloembollen naar snijbloemen en vaste planten, zoals lelies. De onkruidbestrijding is bij deze teelt zeer intensief, er is veel verstoring en bovendien blijft de bodem kaal zodat er onvoldoende dekking is. Vandaar dat deze velden bij vogels veel minder in trek zijn.

Patrijzen nestelen meestal tussen de bollen. Ziekzoekers – mensen die zieke bollen verwijderen – die nesten vinden, zouden deze moeten markeren zodat ze later in het seizoen niet worden vernietigd onder oogstmachines. Ook maaibeurten van wegbermen en het schonen van sloten kunnen verstorend zijn voor voedselzoekende vogels en hun jongen. Dergelijke werkzaamheden kunnen beter buiten het broedseizoen worden uitgevoerd.

Tegenwoordig zaaien sommige kwekers hun bollenvelden, na het poten van de bollen in het najaar, in met tarwe of gerst. Aan het eind van het jaar spuiten ze dit gewas dood met herbicide, waarbij de resten dienen als alternatief voor stro. De overwinterende vogels hebben hier geen enkel profijt van, omdat het gewas afsterft voordat het zaad heeft gezet. Afdekken met stro, inclusief achtergebleven graankorrels, is absoluut gunstiger voor vogels.

Positieve ontwikkelingen

Nederland kent slechts zeventig ha aan biologische bollenvelden. Dat is minder dan een half procent van het totale oppervlak van dit domein. Er is welgeteld één grote succesvolle pionier van biologische en natuurinclusieve bloembollenteelt. Deze wordt met interesse gevolgd door collega's, die kampen met problemen die hij heeft weten op te lossen. Duurzame bollenteelt kan dus wel! In de rest van het domein worden kleine stapjes in de goede richting gezet.

Inundatie

Om onkruid, ongedierte en schimmels te bestrijden met minder gebruik van chemische middelen, worden bollenvelden tegenwoordig na de oogst voor enige tijd onder water gezet. Deze techniek heet inundatie. Hiervoor wordt het land geëgaliseerd en omringd met een dijkje van 30 cm. Vervolgens wordt via een buis vanuit de omringende sloot een laag van ongeveer 5 cm water op het land gepompt, die het bodemleven verstikt. Ook de ziekteverwekkers sterven af. Afhankelijk van de te behandelen kwaal duurt inundatie zes tot tien weken. De techniek wordt in toenemende mate toegepast, met name in het noordelijk deel van de geestgronden. De geïnundeerde bollenvelden trekken in de nazomer grote groepen trekvogels aan. Vooral steltlopers en sterns die voedsel zoeken in het ondiepe water, in de zuidelijke delen van dit domein vooral meeuwen en eenden. Maar het is niet ondenkbaar dat na warme, droge zomers met ernstig watertekort niet genoeg water beschikbaar is voor inundatie.

Om te komen tot een betere kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater, noodzakelijk voor een grotere biodiversiteit, dient de belasting met fosfaat, stikstof en gewasbeschermingsmiddelen sterk te verminderen. Door het inunderen van agrarische percelen neemt de belasting door met name fosfaat juist toe. Het is mogelijk om fosfaat uit het drainagewater te verwijderen met ijzerzand, een restproduct van de drinkwaterwinning. Ook kunnen bollenbedrijven zich hydrologisch isoleren en water via helofietenfilters afvoeren naar het oppervlaktewater.

Naar een groen netwerk

In Zuid-Holland richt men zich lokaal op het versterken van de groene infrastructuur in de Bollenstreek. Met de patrijs als iconsoort wordt gestreefd naar een netwerk van bloemrijke berm, slootranden, groen ingerichte parkeerplaatsen, kopse einden van bollenvelden en bloeiende struiken, heggen en hagen. Ook andere vogels en insecten hebben voordeel van de vergroting van de biodiversiteit in dit gebied. Het project valt buiten de reguliere regelingen voor financiering van natuurinclusieve landbouw en berust geheel op vrijwillige deelname van lokale tuinders.

Provincie Noord-Holland voert daarnaast beleid op het behoud van het landschap en de bestaande natuurwaarden van weidevogelgebieden, waarbij ze het omgronden van grasland naar bollenvelden bemoeilijkt.

Een veilige nestplek én voedsel

Bollenvelden bieden weliswaar een veilige nestplek, maar bieden vogels geen voedsel. Daarvoor zijn de meeste soorten – naast de patrijs ook gele kwikstaart, veldleeuwerik, graspieper en kneu – aangewezen op wegbermen, slootkanten, perceelranden en overhoekjes. Niet te vaak maaien of zelfs inzaaien met kruidenmengsel zijn methoden om te zorgen dat deze smalle strookjes ongebruikte grond als voedselgebied geschikt blijven en dat de geestgronden van belang blijven voor de bollenvogels. Ook braakland is goed voedselgebied voor veel vogels, met voldoende rust. Braaklegging na inundatie is beter voor de bodem en dus voor de teelt. Bovendien is het geschikt broedgebied voor Kievit en kleine plevier.

41 Waterland en Hollands-Utrechts veenweidegebied

Laagveenontginningen in West-Nederland

41 WATERLAND EN HOLLANDS-UTRECHTS VEENWEIDEGEBIED

De laagveenontginningen in West-Nederland kennen twee duidelijk verschillende landschapstypen. Boven het Noordzeekanaal vinden we Waterland, een veenlandschap gevoed door brak kwelwater en zoet regenwater. Dit landschap kent naast grote openheid brede sloten met een wat rechthoekige verkaveling. Opgaande begroeiing komt weinig voor; wel treffen we hier rietkragen en graskaden. Een belangrijk deel van dit veenlandschap is in de afgelopen eeuwen verloren gegaan, ten koste van bekende droogmakerijen zoals Beemster en Wormer. Ten zuiden van het Noordzeekanaal ligt het Hollands-Utrechts veenweidegebied, dat vooral wordt gevoed door regenwater. Dit gebied kenmerkt zich door smallere sloten, een veel meer opgestrekte verkaveling en meer opgaande begroeiing in de vorm van bosjes, knotwilgrijen en al dan niet dubbele houtkaden. De bebouwing in de laagveen-gebieden heeft voornamelijk de vorm van lintdorpen, gelegen op de hogere delen of op de grens van de veenontginningen.

Veel veranderd

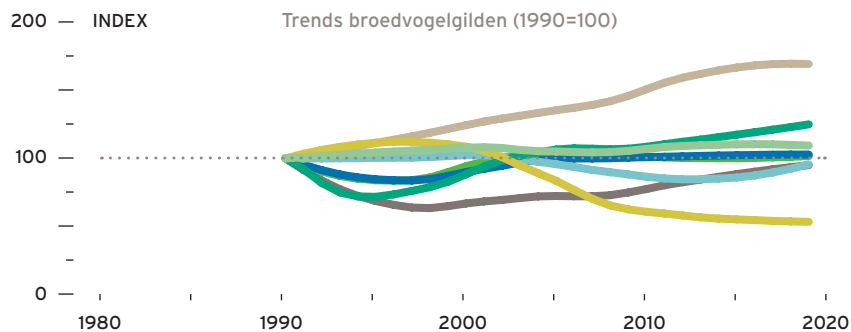
Het westelijk veenweidegebied was tot enige tientallen jaren geleden vooral een weidevoelgebied, met een scala aan andere soorten in de dorpen. In sommige delen van het gebied vond ook akkerbouw plaats, zij het vaak kleinschalig. De achteruitgang van bijvoorbeeld de patrijs wordt in de Alblasserwaard toegeschreven aan het verdwijnen van deze akkers. Sindsdien is er veel veranderd. Door de opkomst van de maisteelt konden broedvogels van kale bodem, als Kievit en scholekster na 1980 sterk toenemen, maar dit was maar van korte duur: sinds halverwege de jaren 90 hebben deze soorten een enorme veer gelaten. De opkomst van de maisteelt ging ten koste van het areaal grasland en dus van soorten die in het gras broeden. De vogelbevolking van de graslanden veranderde. Veel soorten van voedselarm grasland verdwenen vrijwel en soorten van voedselrijker grasland kwamen ervoor in de plaats. De doorontwikkeling van steden en dorpen in het gebied zorgde voor meer mogelijkheden voor gebouw- en struikbroeders, evenals de veroudering van de erfbeplantingen op de nieuwe boerderijen. Mede hierdoor behoren spreeuw, huismus, merel en boerenzwaluw tot de soorten met de hoogste dichtheden in dit domein. Tot halverwege de vorige eeuw nog talrijke broedvogels, zoals zomertaling, gele kwikstaart en veldleeuwerik, zijn hier vrijwel verdwenen.

Ook de wintervogelbevolking van het laagveenontginningslandschap is sterk veranderd door de ruilverkavelingen. De erfbeplantingen op de nieuwe boerderijen zijn volwassen geworden en herbergen nu ook in de winter allerlei erfvogels. Kraaien en meeuwen profiteerden als alleseters van een groter voedselaanbod en namen toe. Blijkbaar leidde de verdergaande intensivering van de landbouw later weer tot afname van voedselaanbod voor deze soorten en namen hun aantallen daarna sterk af. De laatste tijd is sprake van enig herstel. De toename van het areaal eiwitrijk grasland en een betere bescherming, zorgden voor een sterke toename van ganzen, smienten en zwanen in het laagveengebied, maar ook daaraan lijkt een eind te zijn gekomen. Deels wellicht doordat soorten door klimaatverandering minder in Nederland overwinteren, deels mogelijk ook door algemeen afnemende populaties, zoals bij de kleine zwaan.

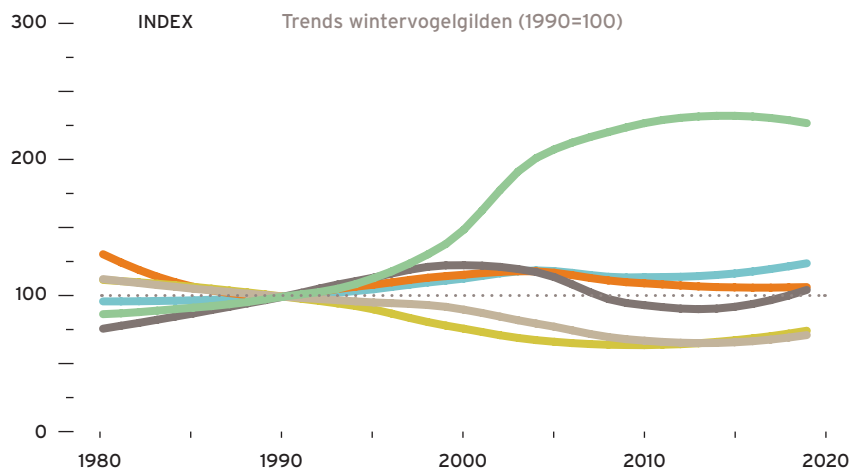
Het winterbeeld in de westelijke laagveenontginningen is voor een groot deel bepaald door graslandsoorten als kolgans, grauwe gans, brandgans, smient, spreeuw en – in sommige jaren – Kievit. Wie dicht bij de bebouwing zoekt, treft daar vooral winterkoning, merel en koolmees. Roofvogels als buizerd en torenvalk zijn afhankelijk van de aan- of afwezigheid van grote aantallen veldmuizen.

grutto

- watervegetatie
- moerasvegetatie
- kale bodem
- begroeide bodem
- struik
- kroon
- holen
- huizen

- planteneter
- zaadeter
- insecteneter
- vleeseter
- schelpdiereter
- viseter
- alleseter

Brakwater- en zoetwaterveen

Veel van de graslanden in het laagveengebied hebben niet meer de kwaliteiten van 50 jaar terug, al komen er nog steeds belangrijke soorten voor. De noordse woelmuis is er zo één, die vooral in het brakwaterveen nog te vinden is. Andere soorten van belang zijn onder andere meervleermuis, heikikker en rugstreppad. Ten noorden van het Noordzeekanaal kunnen de randen van de percelen soms fraaie trilveenvegetaties bevatten. In het zoete deel van het westelijk laagveenontginningen komen nog kleine populaties rietorchis en Spaanse ruiter voor. Gewonere soorten als groene kikker, gewone pad, klein geaderd witje, echte koekoeksbloem, dotterbloem, variabele waterjuffer en wateraardbei zijn op sommige plaatsen nog redelijk algemeen.

noordse woelmuis, heikikker, klein geaderd witje

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare laagveenontginningen in West-Nederland, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Spreeuw, wilde eend, huismus, meerkoet, winterkoning, Kievit, merel, boerenzwaluw, tjiftjaf, grauwe gans, houtduif, grutto, koolmees, vink, zwartkop, kleine karekiet.

Op de foto: Polder Oostzaan.

De huidige broedvogelbevolking van het westelijk laagveengebied kenmerkt zich vooral door soorten die op of rond bebouwing te vinden zijn. De hoogste dichtheden bereiken soorten als spreeuw, wilde eend, huismus, meerkoet en winterkoning. Door de toename van bebouwd oppervlak in het laagveengebied is er meer ruimte gekomen voor deze vogels. Hetzelfde geldt voor soorten van opgaande begroeiing, zoals tjiftjaf, vink en zwartkop. Deze hebben ongetwijfeld geprofiteerd van de verdichting van het landschap in de vorm van erfbeplantingen, ruilverkavelingsbosjes en stedelijke groenstructuren. Van de oorspronkelijke laagveengraslandsoorten is alleen de Kievit nog in redelijke dichtheden aanwezig, op sommige plekken samen met de grutto. Naar andere pure graslandsoorten is het tegenwoordig zoeken. Dit wordt nog versterkt doordat steeds minder graslanden voldoen aan de eisen van soorten als gele kwikstaart, veldleeuwerik en graspieper. Aantallen van meer dan 50 broedpaar per 100 ha in grote delen van de Alblasserwaard eind jaren 1960 zijn nu volkomen ondenkbaar. Opvallend is verder dat een aantal hollenbroeders, soorten van houtkaden, zoals matkop, grauwe vliegenvanger, gekraagde roodstaart en ringmus totaal weggevaagd zijn, terwijl andere hollenbroeders als grote bonte specht en holenduif nog wel aanwezig zijn, zij het schaars.

Schaarse broedvogels van de laagveenontginningen in West-Nederland, 2013-2015. Witte kwikstaart, krakeend, tuinfluiter, tureluur, heggenmus, scholekster, pimpelmees, rietgors, kauw, zwarte kraai, rietzanger, fitis, soepeend, bosrietzanger, groenling, fuut, ekster, Turkse tortel, knobbelzwaan, putter, waterhoen, graspieper, spotvogel, veldleeuwerik, gierzwaluw, slobbeend, stadsduif, kuifeend, Canadese gans, nijlgans, grasmus, holenduif, zanglijster, bergeend, buizerd, grote bonte specht, ransuil.

schaarse broedvogels

BOERENLAND

Wintervogels

Vogelbevolking van 10 hectare laagveenontginningen in West-Nederland in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Smient, spreeuw, kolgans, grauwe gans, brandgans, huismus, kievit, winterkoning, meerkoet, wilde eend, merel, kokmeeuw, goudplevier, koolmees, stormmeeuw, heggenmus, pimpelmees, houtduif, putter.
Op de foto: Polder Lange Weide.

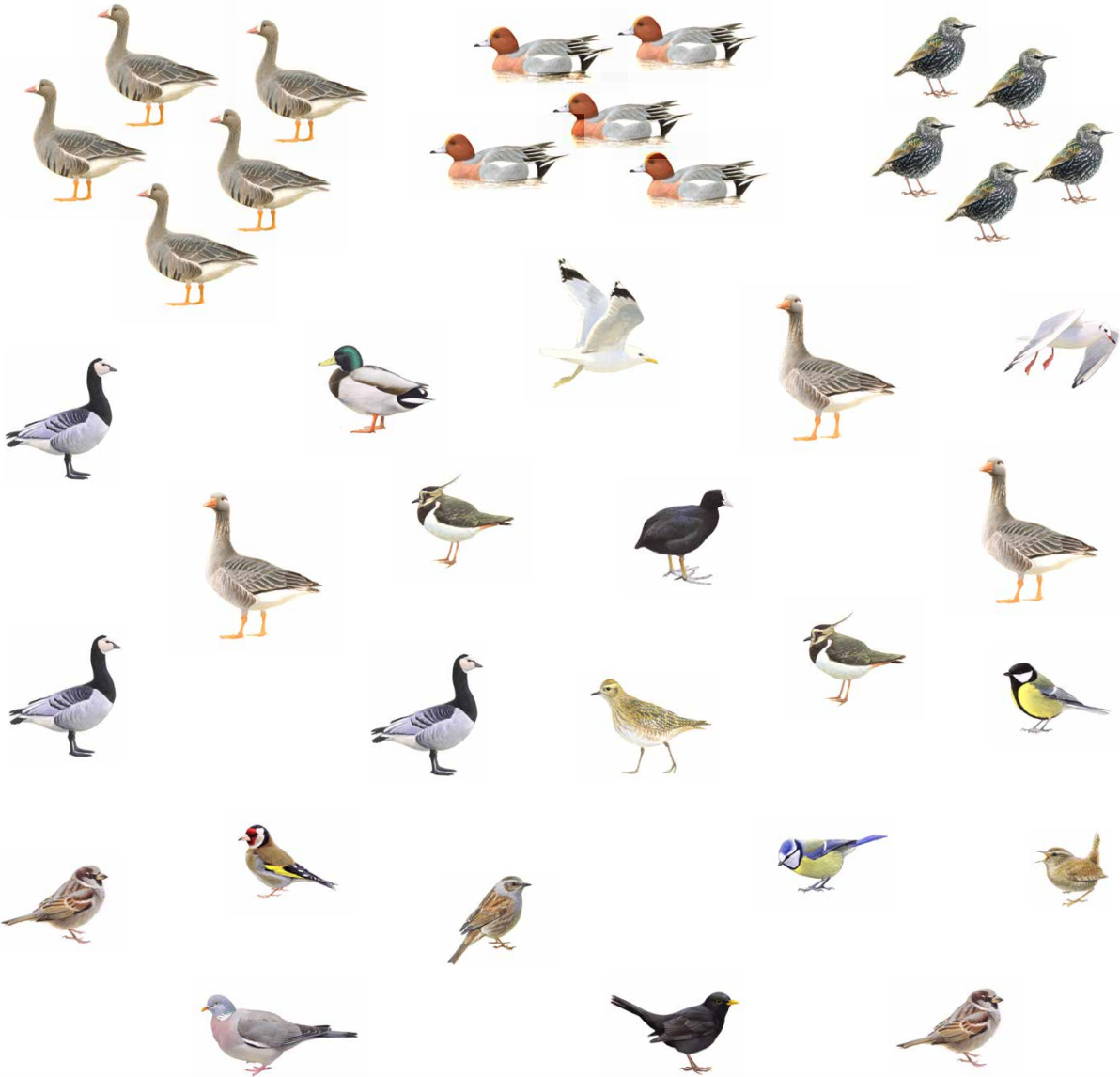
In de wintermaanden zijn het vooral soorten die in grote groepen voorkomen die het beeld bepalen: smient, spreeuw, kolgans, grauwe gans en brandgans. Ook kievit, meerkoet, wilde eend en kokmeeuw voegen zich daarbij als de omstandigheden goed zijn, bijvoorbeeld in het vroege voorjaar na een natte periode (kievit, wilde eend, stormmeeuw, kokmeeuw) of na het uitrijden van de eerste drijfmest (kokmeeuw). Op sommige plaatsen komt bij geschikt weer de goudplevier massaal voor.

De bebouwde delen van het laagveengebied herbergen in de winter de gebruikelijke dorps- en erfvogels zoals huismus, winterkoning, merel en koolmees. Over het algemeen zijn deze soorten wijdverspreid, maar niet in hoge aantallen. Andere soorten komen nog schaarser voor, met name soorten van het stedelijk gebied die wat meer rondzwerven: staartmees, grote bonte specht, sijs en gaai, en soorten die weliswaar kenmerkend zijn voor graslandgebieden maar 's winters minder talrijk zijn, waaronder graspieper, torenvalk, wintertaling en watersnip. Verder zijn er vogelsoorten die nogal verborgen leven (ransuil, steenuil, bosuil) of die simpelweg in lage dichtheden voorkomen (blauwe reiger, grote zilverreiger).

Schaarse wintervogels van de laagveenontginningen in West-Nederland, 2013-2015. Wulp, zwarte kraai, vink, kramsvogel, knobbelzwaan, roodborst, Turkse tortel, soepeend, ekster, aalscholver, krakeend, nijlgans, waterhoen, Canadese gans, kauw, ringmus, kuifeend, boomkruiper, buizerd, hollen-duif, kleine zwaan, bosuil, watersnip, fazant, wintertaling, blauwe reiger, fuut, groenling, grote zilverreiger, torenvalk, stadsduif, steenuil, ransuil, gaai, grote bonte specht, graspieper, staartmees, sijs, zilvermeeuw, goudhaan, roek.

schaarse wintervogels

BOERENLAND

Verandering met grote impact

De veranderingen die de afgelopen 70 jaar in het laagveengebied hebben plaatsgevonden, hebben veel impact gehad op de vogelbevolking. Belangrijk hierbij is dat het soortenspectrum dat waarschijnlijk vele tientallen jaren, zo niet langer, bepalend was voor de waarden van het gebied, vrijwel verdwenen is. Dit proces gaat nog steeds door en de kans dat deze soorten nog terugkomen, is dan ook gering.

Laag waterpeil, veel mest

De landschappelijke verschillen tussen het brakke en het zoete laagveengebied zijn gebleven, maar de vogelbevolking in dit domein is sterk veranderd. Soorten die konden profiteren van de veranderingen hebben dat gedaan, soms voor langere tijd, soms korter. Enkele van de meest iconische soorten, zoals kemphaan, watersnip en grutto, staan voor een – als gevolg van ruilverkaveling – vrijwel verdwenen landgebruik: hooiland met een hoog waterpeil en vrijwel geen meststoffen.

Ingrijpend veranderd

De belangrijkste oorzaak voor de veranderende vogelgemeenschap is het grondgebruik, als gevolg van de ingrijpend gewijzigde inrichting van het landschap. Ruilverkavelingen lieten diepe sporen na in de laagveengebieden. Nieuwe asfaltwegen verschenen waar eerst niets was. Langs die wegen verrezen boerderijen, weilanden werden landbouwkundig verbeterd, overal kwamen nieuwe landschapselementen, dorpen groeiden. Dit alles heeft het landschap zijn huidige vorm gegeven.

Een kwalitatieve aderlating

De voortschrijdende landbouwintensivering zal veranderingen van het landschap en zijn diersoorten met zich mee blijven brengen. De vraag is in hoeverre die veranderingen schadelijk zijn voor de vogelgemeenschap. De Rode Lijst vermeldt vooral boerenlandvogels die karakteristiek zijn voor extensief landgebruik: de soorten die het moeilijk hebben, zijn ook de soorten die algemeen gelden als kenmerkend voor het beeld van Nederland. Oftewel, vanuit het beeld wat we in Nederland nastreven, is het verdwijnen van de karakteristieke laagveengraslandsoorten een kwalitatieve aderlating.

Kans op herstel?

Om herstel van de boerenlandvogels een kans te geven, zal vooral het landgebruik aangepast moeten worden. Aan huidige verkavelingen en bebouwing is weinig meer te doen, sterker, de kans is groot dat dit laatste nog zal toenemen.

Extensivering

De kansen liggen dus vooral in extensivering van het landgebruik. Wil dit werkelijk kans van slagen hebben, dan zal het verder moeten gaan dan tot op heden gebeurt, bijvoorbeeld via agrarisch natuurbeheer. Te denken valt aan de oprichting van boerenreservaten, waar het beheer op bedrijfsniveau (of groter) is afgestemd op de natuurwaarden. Dit kunnen reservaten zijn in eigendom van boeren, maar ook constructies waarbij fondsen of derden het eigendom overnemen en onder condities aan de boeren verpachten. Een voorbeeld hiervan is het Rijke Weide Vogelfonds, dat in Zuidwest-Friesland gronden aankoopt en deze door boeren laat terugpachten onder voorwaarden die gunstig zijn voor weidevogels.

De kievit is bij uitstek een soort die baat heeft bij Basiskwaliteit.

43 Zeekleipolders in Zuidwest-Nederland

Agrarisch gebied op de zeeklei in Zuid-Holland en Zeeland

43 ZEEKLEIPOLDERS IN ZUIDWEST-NEDERLAND

Het zuidwestelijke zeekleigebied omvat de zeekleiafzettingen in Zeeland, op de Zuid-Hollandse eilanden, in Noordwest-Brabant, de Biesbosch en het Westland. Akkerbouw overheerst in deze gebieden. In het waterrijke deel in Holland gaat het om klei op veengrond in diepe polders. Veeteelt, akkerbouw en tuinbouw met kascomplexen wisselen elkaar af. De belangrijkste landschapselementen zijn hier waterhoudende sloten met oevervegetatie, boezemwateren met plaatselijk boezemgrasland (hooilandjes) en dijkhellingen. Waar ruimte is voor moeras kunnen trilvenen ontstaan.

Grote delen van dit domein bestaan uit landaanwinningen, begonnen in de 12^e eeuw. Vóór de Deltawerken kende het domein vele inbraken vanuit zee, waaronder de catastrofale Sint-Elizabetsvloed in 1421 en de Watersnoodramp van 1953. Aanzienlijke stukken zijn tijdens de watersnood langdurig overstromd met zeewater, waarna het zoute land jaren onbruikbaar was voor akkerbouw. Tijdens de ruilverkavelingen is het merendeel glad getrokken. De kleigebieden van het Deltagebied zijn diep gedraineerd en behoren tot het droog zeekleilandschap. Buitendijkse natuur en binnendijkse landbouw zijn hier ruimtelijk scherp gescheiden. Wel resteren inlagen en kreekresten en treffen we in laagten langs de akkers achter de dijk plaatselijk zoutminnende planten zoals zeekraal en lamsoor. Hoewel de akkerbouw overheerst, vinden we ook plaatselijk melkveehouderijen, vooral op plekken waar de bodem wat natter is; zoals in het midden van Walcheren en Zuid-Beveland, waar veel veen in de ondergrond zit (bijvoorbeeld in de Yerseke Moer). Om het vee te keren, werden vroeger in de graslandgebieden meidoornheggen geplant, waarvan nog een beperkt deel over is. Kenmerkend zijn verder de restanten van (boom)dijken, plaatselijk met oude iepen en populieren. Belangrijk voor overwinterende vogels zijn de graanstoppelvelden, waarmee onder andere in de zuidwesthoek van Schouwen wordt geëxperimenteerd.

Grote weerslag op de vogelwereld

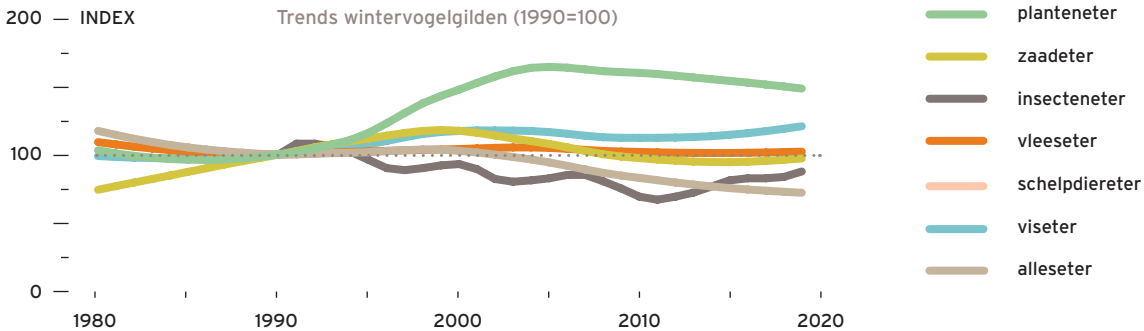
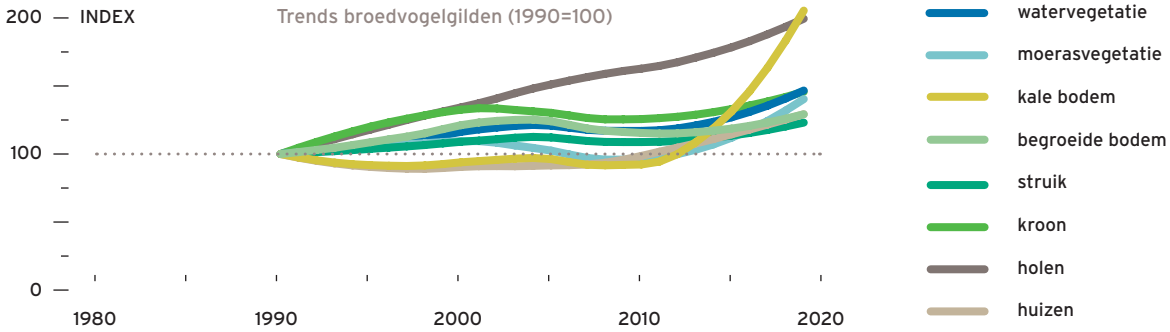
Veel van de veranderingen in agrarische Zuidwest-Nederland zijn vergelijkbaar met die in de andere agrarische domeinen. Intensivering en de daarmee gepaard gaande diepe ontwatering zijn ook hier toegepast. In het deel van dit domein binnen het Groene Hart hebben op veel plekken verstedelijking, industrialisering en glastuinbouw grote impact. Al die zaken hebben hun weerslag op de vogelbevolking. De meeste soorten boerenlandvogels gaan al jaren hard achteruit. Nu domineren algemene soorten watervogels en soorten van opgaande begroeiing. Dat houdt in dat de grootschalige akkerbouwgebieden qua boerenlandvogels zijn leeggelopen. Logischerwijs zijn ook de bodembroeders sterk achteruit gegaan. Buiten de tureluur, waarvan de stand stabiel is, zijn Kievit, scholekster, grutto en wulp in een vrije val geraakt. Meeuwen nemen recent sterk in aantal toe.

Ook de typische zangvogels van het boerenland zijn bergafwaarts gegaan. De dichtheden van graspieper, gele kwikstaart en veldleeuwerik stellen in het merendeel van dit domein weinig meer voor. Dit geldt ook voor de patrijs en de zomertortel; de laatste is zelfs bijna verdwenen. De geregisterde sterke toename van bodembroeders komt geheel op conto van de aangelegde natte binnendijkse natuur. Op deze plekken hebben zich grote aantallen meeuwen gevestigd, zoals bij Kerkwerf op Schouwen-Duiveland.

Onder populaties watervogels zijn de veranderingen groot. Zo zagen we sinds 1990 een exponentiële toename van graseters: grauwe ganzen, Canadese ganzen en brandganzen. Inmiddels lijkt de groei er wel uit, met uitzondering van de Canadese gans, en treedt stabilisatie op. Meer omnivore soorten die gebonden zijn aan vochtig, extensief weidevogelgebied, zoals slobeend en zomertaling, zijn juist sterk achteruit gegaan. Conform de

witgat

landelijke trend neemt de wilde eend af en de kraakeend (sterk) toe. Verschillende rietbewoners stijgen in aantal, waaronder rietzanger en kleine karekiet. Dat hangt ongetwijfeld (deels) samen met de ruimte die natte natuur in dit domein krijgt.

Opvallend voor het open landschap is de toename van vogels gebonden aan hopen, boomkronen en struiken. Dit geeft aan dat erfbeplanting, soms nog aanwezige houtwallen en laanbomen ouder worden en meer ruimte bieden aan vogels. Zelfs een typische stadsbewoner als de halsbandparkiet vindt in toenemende mate zijn weg in het landelijk gebied van dit domein. Niettemin zijn de meest algemene soorten die je kunt associëren met bebouwing en erfbeplanting in domein bijvoorbeeld huismus en merel. Toename van holenbroeders uit zich vooral in de opkomst van holenduif, groene specht en grote bonte specht. Door verder industrialisatie van de landbouw zijn roek en torenvalk sterk afgenomen. Het warmere klimaat zorgt voor een enorme toename van de Cetti's zanger.

Ijstijdrelict

Dit domein is aan de randen nog van belang voor de noordse woelmuis. De Nederlandse ondersoort is endemisch en geldt als een relict uit de laatste ijstijd. De soort komt vooral voor in vochtige graslanden en rietvegetatie. Op Schouwen-Duiveland heeft deze woelmuis een veel ruimere terreinkeus, met onder andere bermen en droge graslanden, wat samenhangt met het ontbreken van concurrerende woelmuissoorten. Verder komen in dit domein algemene soorten amfibieën en reptielen voor, waaronder de meerkikker. Van de vlinders zijn die van rijke bermen belangrijk, waaronder argusvlinder en oranje zandoogje.

noordse woelmuis, meerkikker, oranje zandoogje

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare agrarisch gebied op de zeelei in Zuid-Holland en Zeeland, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Huismus, merel, winterkoning, kleine karekiet, wilde eend, houtduif, spreeuw, tjiftjaf, boerenzwaluw, koolmees, zwartkop, vink, meerkoet, grasmus, heggenmus, kauw, Kievit. Op de foto: Dreischor.

Hier domineren voornamelijk algemene soorten, zoals spreeuw, huismus en merel. Beeldbepalend zijn de grote aantallen watervogels, die ook nog eens flink zijn toegenomen. Dit geldt vooral voor graseters, waaronder grauwe gans, knobbelzwaan en smient. De wilde eend neemt als broedvogel sterk af, terwijl de krakeend juist flink toeneemt: een weerspiegeling van de Europese toestand van de broedpopulatie van beide soorten.

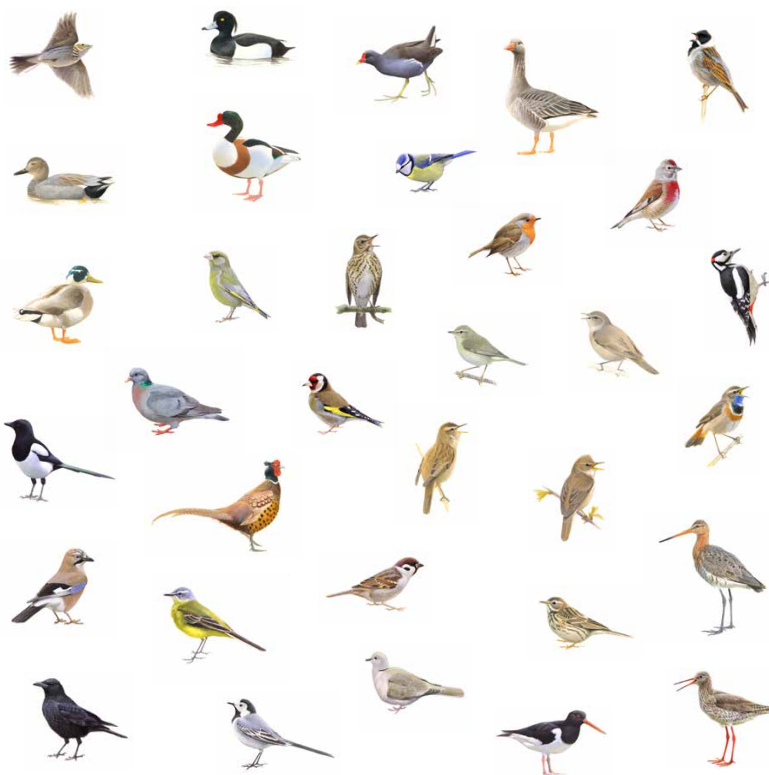
Verder zijn de lage broedvogelaantallen op de grootschalige akkers en de weiden opvallend. Daar bestaat de bevolking uit een mix van ervogels, soorten van opgaande begroeiing en enkele soorten van het boerenland. Van de steltlopers is alleen de Kievit nog relatief algemeen aanwezig. De dichtheid van de andere soorten is dusdanig dunnetjes dat ze niet meer algemeen zijn. Wel komen nog algemeen verschillende typische ervogels voor, die broeden in en aan gebouwen en foerageren op het boerenland: spreeuw, boerenzwaluw en kauw.

De hoofdmoot aan broedvogels is gebonden aan bebouwing (huismus) of aan erfbeplanting, zoals merel en winterkoning. Daarnaast komt nog een breed scala aan andere struik- en boomkroonbewoners voor, zoals houtduif, tjiftjaf, koolmees, zwartkop en vink. Typisch voor de struwelen en houtwallen zijn grote aantallen grasmussen.

De rietkragen langs sloten en kanalen zijn volop bewoond door kleine karekieten. Wilde eend en meerkoet zijn hier algemeen. De viseters nemen toe, de grote zilverreiger sinds 2005 zelfs spectaculair.

Schaarse broedvogels van agrarisch gebied op de zeelei in Zuid-Holland en Zeeland, 2013-2015. Pimpelmees, bosrietzanger, graspieper, gele kwikstaart, groenling, tuinfluiter, zwarte kraai, witte kwikstaart, Turkse tortel, rietgors, ringmus, putter, grauwe gans, zanglijster, holenduif, ekster, scholekster, fitis, fazant, veldleeuwerik, roodborst, kneu, waterhoen, gierzwaluw, kuifeend, krakeend, rietzanger, grote bonte specht, grutto, soepeend, bergeend, gaai, blauwborst, tureluur.

schaarse broedvogels

BOERENLAND

Wintervogels

Vogelbevolking van 10 hectare agrarisch gebied op de zeelei in Zuid-Holland en Zeeland in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Spreeuw, merel, huismus, winterkoning, brandgans, houtduif, vink, kolgans, grauwe gans, koolmees, kokmeeuw, kauw, pimpelmees, roodborst, heggenmus, smient, kramsvogel, zwarte kraai, fazant, wilde eend.

Op de foto: Zuidplaspolder.

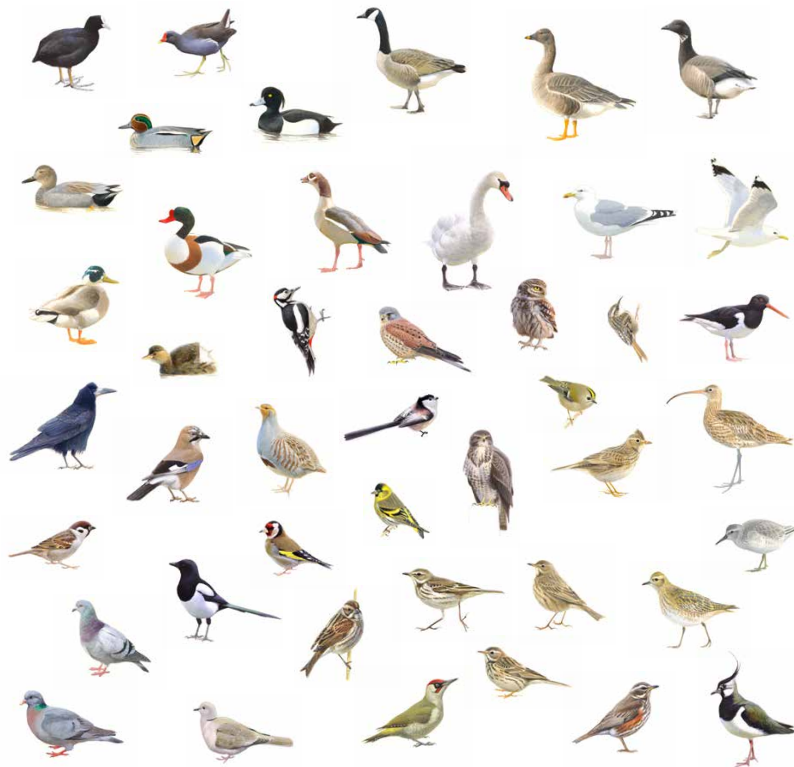
In dit domein zijn de meest algemene wintersoorten spreeuw, merel en huismus. Regelmatig gaan hier wolven spreeuwen omhoog als er weer een roofvogel in zicht is. Merel en huismus verblijven vooral nabij erven en in de beplanting. Niettemin zijn het vooral de overwinterende graseters die de show stelen. Vooral op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden zijn grote groepen brand- en kolganzen evenals grauwe ganzen beeldbepalend, naast het wit van de neergestreken meeuwen. Op de West-Brabantse zeelei pleisteren grote aantallen kolganzen. De ochtend- en avondtrek van en naar de slaapplaatsen is ronduit spectaculair. Vele tienduizenden brand- en kolganzen vliegen hier 's avonds binnen een half uur naar hun slaapplaatsen, bijvoorbeeld op de luwe delen van het open water van de Ventjagers- en Hellegatsplaten. Netjes op volgorde: eerst de brandganzen, in het laatste licht, gevolgd door de kolganzen in de schemering. Op veel plekken pleisteren grote aantallen eenden, vooral wilde eend en smient.

Op de slikrandjes langs sloten is de witgat een karakteristieke wintergast, doorgaans solitair of hooguit met enkele individuen samen. De soort heeft een voorkeur voor wat bredere, traag stromende sloten en voor wateren met brakke kwel. Bij vorst vriezen deze minder snel dicht.

Betreed je het domein via het westen van Brabant, dan zie je vooral fazanten en grote aantallen kraaien en kauwen. Op akkers en in struwelen foerageren veel zaadeters, zoals houtduiven en vinken. In de struwelen zitten bovendien diverse insecteneters, zoals winterkoning, koolmees, pimpelmees, roodborst en heggenmus.

Schaarse wintervogels van agrarisch gebied op de zeelei in Zuid-Holland en Zeeland, 2013-2015. Meerkoet, kievit, holenduif, Turkse tortel, ekster, putter, rotgans, ringmus, wulp, stormmeeuw, toendrarietgans, koperwiek, waterhoen, kuifeend, Canadese gans, goudplevier, krakeend, scholekster, wintertaling, zilvermeeuw, boomkruiper, nijlgans, patrijs, graspieper, grote bonte specht, stadsduif, sijs, buizerd, gaai, staartmees, knobbelzwaan, groene specht, veldleeuwerik, kanoet, soepeend, oeverpieper, bergeend, torenvalk, waterpieper, steenuil, goudhaan, rotgans, rietgors, dodaars, roek.

schaarse wintervogels

BOERENLAND

Schaalvergroting en industrialisering

Sterke ontwatering

Industrialisering van de landbouw heeft veel kassen in een deel van dit domein gebracht. Verder zorgden schaalvergroting en intensivering voor sterke ontwatering en disbalans tussen de aanvoer van kustmest en krachtvoer en de afvoer van landbouwproducten. Door het teveel aan stikstof is vermesting opgetreden en is de diversiteit aan planten en dieren in bermen, sloten, akkers en weiden sterk achteruitgegaan. Ook verdicht de vegetatie met een beperkt aantal soorten, waaronder raaigrassen op de weidegronden en ruigtesoorten zoals brandnetel in struwelen en bermen. In weiden die sneller dichtgroeien kunnen kuikens van weidevogels niet goed foerageren. Bovendien betekent verminderde biodiversiteit minder voedsel. Andere belangrijke drukfactoren: door de sterke ontwatering zijn akkers en weiden minder geschikt geworden voor droogtegevoelige soorten als de Kievit. En het kader van de ‘landschapsopruiming’ zijn op veel plaatsen microreliëf en heggen verdwenen.

Windparken

Woning- en kassenbouw plus bedrijventerreinen hebben – vooral in delen van Zuid-Holland – flinke happen genomen uit de landbouwgronden van het zeeleigebied. Op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden verzezen recent veel windparken. Een nieuwe bedreiging in dit domein vormt de verdere uitrol van het Energieakkoord, waarin op grote schaal in windturbines en zonneparken is voorzien.

Intensief gebruik

Steeds grote en zwaardere machines bewerken de uitgestrekte akkers en weiden. De bodem is hierdoor op grote schaal verdicht. Door het intensieve gebruik, waarbij sommige mineralen zijn uitgeput en een te hoge (drijf)mestgift wordt toegediend, is de balans zoek en neemt het bodemleven steeds verder af. Grootschalig gebruik van bestrijdingsmiddelen leidt tot een sterke afname in zaden en insecten. De intensieve bewerking van akkers en weiden zorgt bovendien voor verstoring van nesten. Dit palet aan factoren resulteert in afnemend broedsucces en minder jongen die volwassen worden. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de vrijwel complete verdwijning van de veldleeuwerik van akkers en weiden. Alleen in gebieden met gericht beheer doen deze soorten het nog goed.

Naar een extensieve aanpak

De sleutel tot herstel van de biodiversiteit in dit domein is hetzelfde als in andere agrarische gebieden: extensivering, kringlooplandbouw en daarmee meer productie voor de regionale markt dan voor de wereldmarkt. Alleen op die manier kan de balans tussen in- en uitvoer van stoffen, en daarmee bodem en vegetaties, zich herstellen. Hogere waterstanden garanderen ten slotte een robuuster systeem, zodat problemen als droogte en/of verzilting minder snel optreden.

Strokenteelt

Nabij Ooltgensplaat is een boer recent begonnen met de aanpassing van zijn bedrijfsvoering naar strokenteelt. Zo wordt gewerkt op kleine schaal en met veel minder bodembewerking. Dit zal de biodiversiteit ten goede komen, zo bewijzen proefvlakken in Flevoland en bij Wageningen: een toename van allerlei soorten insecten én vogels zoals de patrijs.

Voorbeeldproject Partridge

In de zuidwesthoek van Schouwen-Duiveland, in de omgeving van Burghsluis, zetten Vogelbescherming Nederland, Stichting Landschapsbeheer Zeeland en Het Zeeuwse Landschap, samen met agrarische collectieven, wildbeheerders en vrijwilligers, zich in om aan te tonen dat de patrijs te redden is – en met welke ingrepen. In het gebied zijn specifiek op de patrijs gerichte inrichtings- en beheersmaatregelen genomen. Deze beslaan circa 7-10% van het grondoppervlak. De juiste samenhang tussen de verschillende maatregelen is van groot belang om jaarrond in de behoeften van de patrijs te voorzien. De belangrijkste maatregel is de aanleg van zogenaamde bloemenblokken. Deze zijn ingezaaid met een mengsel van granen, kruiden en vlinderbloemigen en minimaal een halve hectare groot. In het broedseizoen bieden deze bloemenblokken een veilige broedplek en volop insecten voor opgroeiende patrijskuikens. In de winter bieden ze voedsel en dekking tegen predatoren. Andere maatregelen zijn overwinterende graanstopfels en de aanleg van hagen en zogenaamde keverbanken. Een keverbank is een opgeploegde rug in een akker van 50 cm hoog, die is ingezaaid met polvormende grassen. Door de hoge en droge omstandigheden vormt een keverbank een ideaal leefgebied voor onder andere loopkevers. Deze dragen bij aan natuurlijke plaagbestrijding. Keverbanken bieden ook voor ander soorten van het boerenland een schuilplaats. Samen met grazige bermen en bloemenblokken vormen ze ideaal voortplantingsgebied voor kleine zoogdieren zoals dwergmuis, veldmuis en haas.

Akkerranden, zoals deze bij Hulst in Zeeuws-Vlaanderen, maken op relatief weinig ruimte het verschil voor vogels in het agrarisch gebied.

47 Kommen en oeverwallen

Binnendijs agrarisch gebied langs de grote rivieren

47 KOMMEN EN OEVERWALLEN

Het agrarisch rivierenlandschap kent vele verschijningsvormen, maar wie goed kijkt, ziet er wel een patroon in. Naast de rivieren liggen de uiterwaarden, daarnaast de hoger gelegen oeverwallen en stroomruggen, en daar weer naast op veel plaatsen de komgronden, waar het fijnste sediment is afgezet. Dit systeem is het best ontwikkeld in het agrarisch landschap van het westelijk rivierengebied, dat te vergelijken is met een diep bord: de oeverwallen, waarop vaak ook de rivierdijken zijn aangelegd, vormen de rand. De komkleigronden vormen het diepe deel van het bord. Op de oeverwallen staat de bewoning en direct daarachter treffen we veelal landbouwkundig gebruik dat past bij wat lichtere gronden, zoals fruitteelt. Daar waar brede stroomruggen liggen, vindt akkerbouw plaats, naast fruitteelt. De komgronden waren tot diep in de jaren 1950 dunbevolkte gebieden, waarbij alleen op en rond de oeverwallen sprake was van wat intensievere landbouw. De rest van het gebied was hooguit geschikt als hooiland. Hier trof je vroeger ook veel eendenkooien aan en er lagen grienden en wilgen- en populierenbossen, onder meer ten behoeve van de klompenmakerij. Op kleinere schaal tref je dit systeem ook aan langs kleinere rivieren, zoals de Linge, de Kromme en de Oude Rijn, en het Rijnstrangengebied. Her en der in het gebied liggen landgoederen, die vaak nog goed bewaard zijn gebleven en een geschikt biotoop vormen voor vogelsoorten van bossen en andere begroeiing.

Nadat in de tweede helft van de vorige eeuw de ruilverkaveling in deze gebieden was uitgevoerd, resulteerde dit in een totaal ander landschappelijk karakter. Via veel diepere ontwatering en aanleg van vele wegen en natte infrastructuur, naast modernere landbouwmethoden, werden de komkleigronden ontgonnen en getransformeerd tot intensieve agrarische gebieden, merendeels gericht op melkveehouderij. Fruitteelt was eerst alleen mogelijk op de stroomruggen, dus de hogere delen. De rest van het gebied was te nat. Door de drooglegging kon de fruitteelt steeds verder uitbreiden. Op geschikte plaatsen deden tuinbouw en glastuinbouw hun intrede en dorpen groeiden uit tot steden. Deze veranderingen hebben vooral het westelijk rivierengebied sterk veranderd. Op andere plekken, zoals langs de Kromme Rijn, is het oorspronkelijke landschap wat meer intact gebleven.

Redelijk stabiel

De verstedelijking van het rivierengebied vond enerzijds plaats vanuit de dorpen en steden, maar ook het platteland raakte verder bebouwd. Dit heeft zijn invloed gehad op huizenbroeders. De huismus is toegenomen, evenals huis- en boerenzwaluw. De kerkuil profiteert, zoals in veel domeinen, van een combinatie van zachte winters en specifieke maatregelen zoals nestkasten. De steenuil daarentegen heeft het moeilijk.

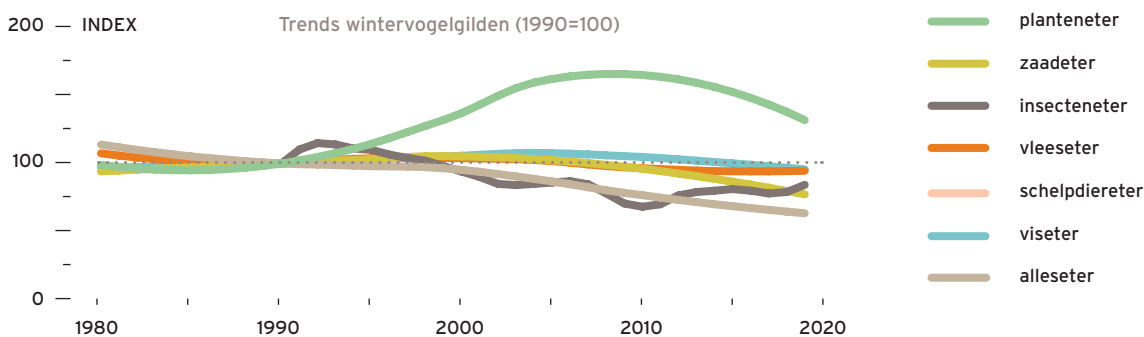
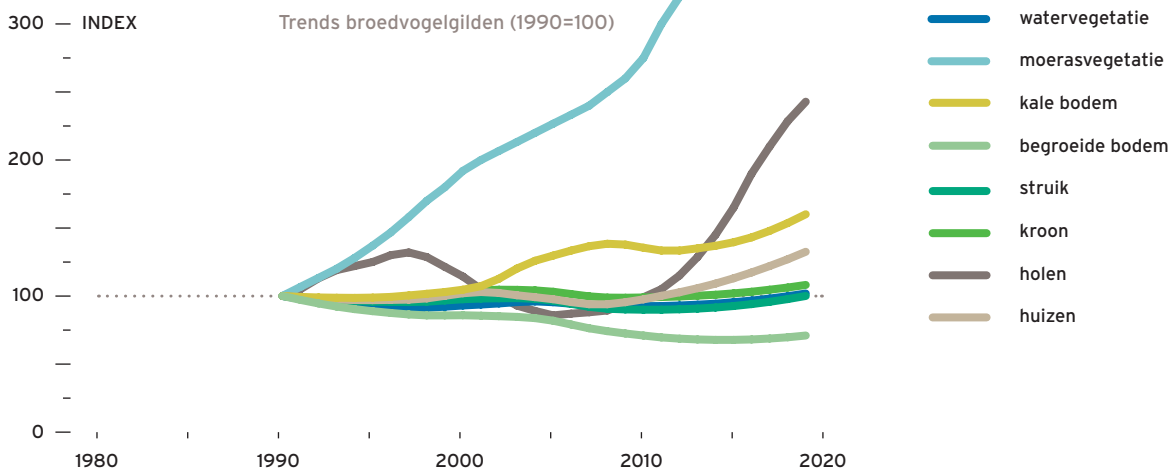
De verstedelijking heeft ook geleid tot een toename van het areaal aan stadsparken, stadsgroen, en erfbeplanting op het platteland. De trend van de struikbroeders is dan ook redelijk stabiel. Tot de soorten die zich positief hebben ontwikkeld, behoren bijvoorbeeld grasrus en zwartkop. Net als in vergelijkbare domeinen zitten de zomertortel en de geelgors in de hoek waar de klappen vielen; deze soorten zijn nu (vrijwel) verdwenen.

Voor broedvogels die het hogerop zoeken, de kroonbroeders, geldt hetzelfde: de trend is redelijk stabiel. Maar ook hier is de soortensamenstelling van de groep in de loop van de tijd veranderd. De nijlgans, een exoot, heeft zijn intrede gedaan, de ooievaar heeft zich op veel meer plaatsen gevestigd dan voorheen en ook vink, groenling en putter profiteren. Soorten die het (erg) moeilijk hebben zijn torenvalk, boomvalk en grote lijster.

De vogelbevolking buiten de broedtijd vertoonde de afgelopen decennia geen extreme wijzigingen, althans niet sterk afwijkend van die in andere domeinen. Ook was hier aanvankelijk een sterke toename van graseters, die de laatste jaren voor een aantal soorten weer afvlakt of zelfs is omgezet in een afname, zoals voor kolgans, nijlgans en smient. Andere

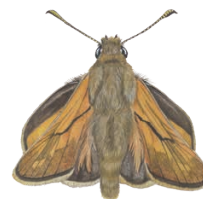
ooievaar

soorten van graslanden laten daarentegen al jarenlang een negatieve trend zien, waarbij die van de kleine zwaan het meest opvallend is.

Bijzonderheden op natuurterreinen en landgoederen

Het agrarisch domein binnen het rivierengebied onderscheidt zich niet echt van andere domeinen. Normale soorten van het agrarisch gebied komen ook hier voor, zoals haas, groene en bruine kikker, en gewone pad. In tuinen en parken zijn dagvlinders als klein koolwitje, klein geaderd witje en dagpauwoog te vinden. Gebouwbewonende vleermuizen, met name laatvlieger en gewone dwergvleermuis, leven in dorpen en steden. Voor de echte bijzonderheden is het nodig uit te wijken naar natuurterreinen en landgoederen, waar onder meer groot dikkopje, plasrombout en bruine korenbout te vinden zijn.

haas, grootdikkopje

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare binnendijks agrarisch gebied langs de grote rivieren, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar.

Huismus, spreeuw, merel, tjiftjaf, vink, winterkoning, boerenzwaluw, koolmees, zwartkop, houtduif, wilde eend, Kievit, heggenmus, grasmus, pimpelmees, meerkoet.

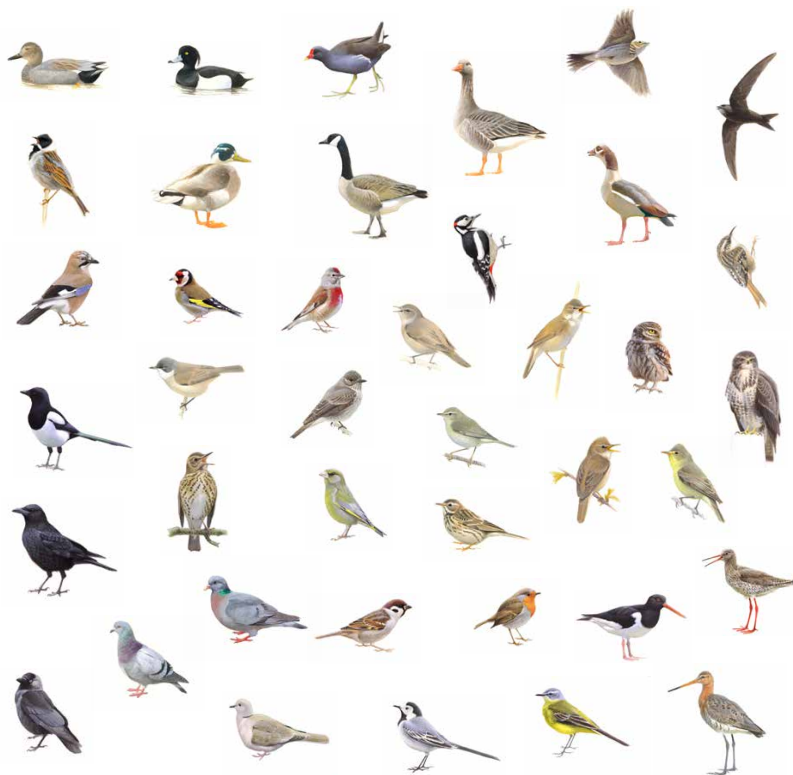
Op de foto: Rijndijk bij Wijk bij Duurstede.

De ontwikkelingen in het landschap hebben ook de vogelbevolking veranderd. Oorspronkelijke soorten van schrale graslanden – veldleeuwerik, grutto, graspieper en gele kwikstaart – zijn in tegenwoordig nauwelijks meer terug te vinden. De enige soort die zich nog enigszins heeft weten te redden, is de Kievit. Broedvogels die vandaag de dag de hoogste dichtheden bereiken, zijn soorten die gebonden zijn aan bebouwing en aan struikgewas als groenstroken, erven en stadsgroen. Bebouwde gebieden inclusief boerderijen herbergen flinke populaties van huismus, spreeuw en boerenzwaluw. De groengebieden zijn vooral van belang voor merel, tjiftjaf, vink, winterkoning, koolmees, zwartkop en houtduif. De dichtheid die bij deze soorten bereikt wordt, ligt boven de 1 broedpaar per 10 ha. Ook andere soorten profiteren van deze biotopen, hoewel hun dichtheid wat lager blijft: heggenmus, grasmus, pimpelmees en zanglijster. Daarentegen heeft een aantal andere broedvogels van erven en tuinen niet geprofiteerd van de uitbreiding van dit biotoop. De aantallen spotvogels, grauwe vliegenvangers en steenuilen zijn ronduit laag. In de wat oudere opstanden (of in nestkastjes) verblijven de holenbroeders, in dit domein vertegenwoordigd door onder andere ringmus, pimpelmees, holenduif en boomkruiper. Daar waar ruigte en struikgewas met een rijke ondergroei de kans krijgen, tref je bosrietzanger, kleine karekiet en rietgors.

Net als in veel andere domeinen binnen het agrarisch landschap zijn soorten van hooilanden en minder intensieve graslanden de afgelopen decennia sterk achteruitgegaan en op sommige plaatsen vrijwel verdwenen. De omzetting van deze hooilanden, eerst in intensiever grasland en later deels in mais, hield in dat deze gebieden voor soorten als watersnip, zomertaling en grutto totaal ongeschikt werden. De intrede van mais had vaak wel een (tijdelijk) positief effect op broeders van kale bodem, zoals Kievit en scholekster. De roodborstapuit wist te profiteren van ruigere overhoekjes en is zelfs sterk toegenomen.

Schaarse broedvogels van binnendijks agrarisch gebied langs de grote rivieren, 2013-2015. Kleine karekiet, zanglijster, groenling, bosrietzanger, kauw, tuinfluiter, zwarte kraai, witte kwikstaart, grauwe gans, roodborst, fitis, ringmus, boomkruiper, Turkse tortel, rietgors, holenduif, putter, grutto, ekster, gele kwikstaart, graspieper, scholekster, grote bonte specht, krakeend, kneu, gaai, kuifeend, gierzwaluw, soepeend, waterhoen, veldleeuwerik, nijlgans, buizerd, tureluur, stadspan, grauwe vliegenvanger, steenuil, spotvogel, Canadese gans, braamsluiper.

schaarse broedvogels

Wintervogels

Vogelbevolking van 10 hectare binnendijks agrarisch gebied langs de grote rivieren in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Spreeuw, huismus, merel, kolgans, winterkoning, houtduif, vink, koolmees, kokmeeuw, pimpelmees, grauwe gans, kramsvogel, roodborst, zwarte kraai, heggenmus, kauw.

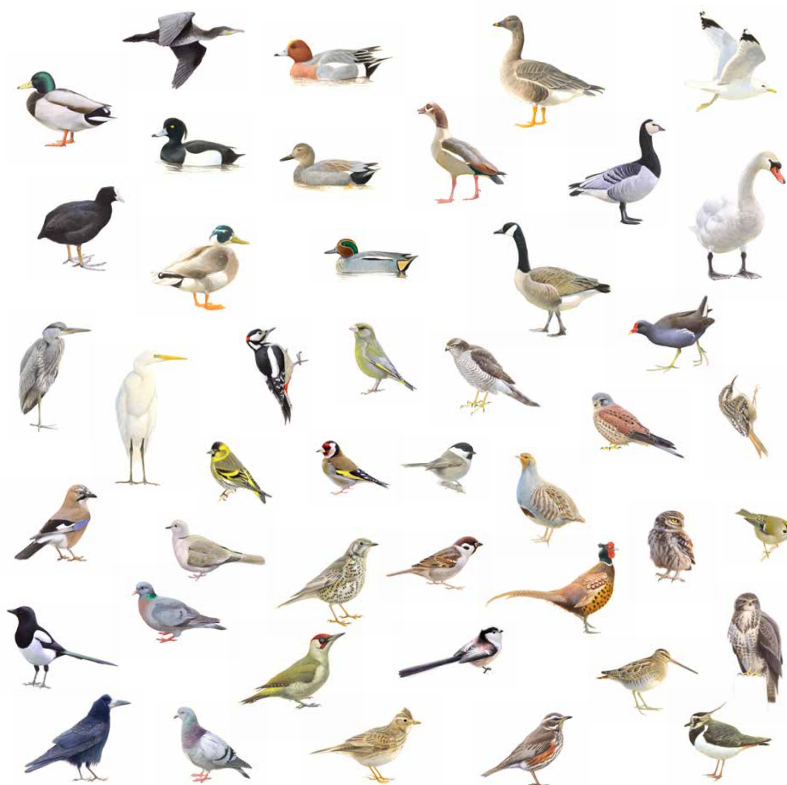
Op de foto: Nederrijn, hoeve Borreveld.

Het algemene beeld van de wintervogels in dit domein wordt, vergelijkbaar met dat van de broedvogels, gedomineerd door soorten van bebouwing en groen. In het stedelijk gebied maar ook op en rond erven bereiken soorten als huismus, merel, winterkoning, vink en koolmees hoge dichtheden. In de meer open gebieden treffen we meer vogelsoorten aan die zich ophouden in grote groepen. Dat kunnen kokmeeuwen of grauwe ganzen zijn, maar ook houtduiven, kramsvogels en zwarte kraaien. Andere soorten van open gebieden, die in dit domein in groter dichtheid voorkomen, zijn bijvoorbeeld smient, stormmeeuw en meerkoet. Geen enkele wintergast haalt in dit domein een uitgesproken hoge dichtheid ten opzichte van andere domeinen. Wel is een aantal soorten in andere domeinen in hogere aantallen aanwezig dan hier: grote zilverreiger, blauwe reiger en nijlgans. Verder vallen de relatief hoge dichtheden aan steenuil en patrijs op.

Binnen de carnivore wintergasten springt de slechtvalk er in positieve zin uit, de steenuil in negatieve. Alleseters laten ook hier een sterke achteruitgang zien. Van de patrijs mag je dat verwachten, aangezien deze ook als broedvogel sterk achteruitgegaan is. Meer verbazing wekt de negatieve trend van kokmeeuw en ekster. Blijkbaar is de voedselsituatie in het rivierengebied voor dit soort alleseters verslechterd. Soorten als Kievit en goudplevier, die zich vooral met bodemdieren voeden, laten een negatieve trend zien. De groep zaadeters is over een langer reeks jaren redelijk stabiel, maar laat de laatste jaren een achteruitgang zien, ondanks de positieve ontwikkeling bij holenduif, groenling en putter. De twee mussensoorten, huismus en ringmus, doen het na aanvankelijke toename in dit domein overigens ronduit slecht.

Schaarse wintervogels van binnendijks agrarisch gebied langs de grote rivieren, 2013-2015. Holenduif, Turkse tortel, roek, smient, wilde eend, groenling, ekster, stormmeeuw, meerkoet, ringmus, boomkruiper, putter, toendra-rietgans, koperwiek, gaai, sijs, nijlgans, grote bonte specht, brandgans, fazant, buizerd, waterhoen, steenuil, knobbelzwaan, patrijs, Kievit, Canadese gans, kuifeend, staartmees, krakeend, groene specht, soepeend, torenvalk, aalscholver, wintertaling, stadsduif, blauwe reiger, veldleeuwerik, grote zilverreiger, goudhaan, watersnip, sperwer, grote lijster, matkop.

schaarse wintervogels

BOERENLAND

Veranderingen in landbouwkundig gebruik

Zoals bij de landschapsbeschrijving vermeld, is het agrarisch rivierenlandschap nogal divers. Dit geldt in zekere mate ook voor veranderingen die plaatsvonden in het landbouwkundig gebruik. Het voert te ver om hier diep op in te gaan, maar dit zijn de belangrijkste.

Gewijzigde waterhuishouding

In het algemeen zijn de milieuocondities in het gebied verslechterd voor vogels. Daar waar grootschalige ruilverkavelingen plaatsvonden, is de waterhuishouding flink gewijzigd: water wordt sneller afgevoerd en de oppervlakte- en grondwaterstand is gedaald. Hierdoor is de draagkracht van de bodem toegenomen, zodat meer (kunst)mest uitgereden kan worden. Dit heeft negatieve gevolgen voor de kwaliteit van bodem en bodemleven. Door emissiearme mestaanwending is de stikstofuitstoot weliswaar gedaald, maar deze stagneerde de afgelopen 10 jaar en is in sommige delen van het rivierengebied nog steeds hoog.

Kavelgrootte

De ruilverkavelingen gingen gepaard met vergroting van de kavels, waarbij sloten werden dichtgereden en aanwezige houtopstanden verdwenen. Oneffenheden in het land werden weggewerkt, ten koste van kleine gradiënten in het landschap. Los van de landbouwkundige inrichting heeft een belangrijke stedelijke inrichting plaatsgevonden. Gehuchten groeiden uit tot dorpen, dorpen tot steden, steden tot grotere steden. Door de aanleg van (snel) wegen werd de bereikbaarheid vergroot. Zo is de combinatie A15 met de Betuweroute nu een belangrijke transportverbinding van Rotterdam naar Duitsland. Deze veranderingen zijn aan delen van het rivierengebied voorbij gegaan en concentreren zich vooral in het westelijk rivierengebied en de omgeving Arnhem/Nijmegen.

Minder bloemrijk

In een geoptimaliseerd landbouwgebied past geen extensief gebruik meer; hooilanden en kleinere akkers zijn omgevormd tot raaigrasweiden en grotere akkers. Daarnaast deden vollegronds-tuinbouw en glastuinbouw hun intrede. Ook in het Rijnstrangengebied is sprake van een intensiever beheer en gebruik, al is de grootschaligheid van het westelijk rivierengebied daar nog niet aanwezig. Hetzelfde geldt voor het Kromme-Rijngebied. Uitbreiding van stedelijk gebied en de opkomst van glastuinbouw hebben geleid tot verlies aan habitat voor soorten van graslanden en akkers, terwijl wijziging in teelten en omzetting van hooilanden in raaigrasweiden een habitat hebben gecreëerd dat ongeschikt is voor veel vogelsoorten. Zowel in de broedtijd als daarbuiten is voor veel soorten minder voedsel beschikbaar in de vorm van insecten, zaden en vermoedelijk ook regenwormen. Dit heeft negatieve gevolgen voor het broedsucces. Doordat het huidige grasland qua structuur veel dichter is dan het vroegere hooiland, en tevens veel minder bloemrijk, zijn niet alleen minder insecten aanwezig maar zijn de aanwezige ongewervelden vaak moeilijk bereikbaar door de dichte grasmatten. Ook voor akkervogels zijn minder onkruiden en insecten te vinden en is het voor broedvogels en wintergasten minder eenvoudig te overleven.

De diversiteit van het agrarisch rivierenlandschap

Om het rivierengebied weer wat kleur te geven, via een vorm van landbouw die meer ruimte biedt aan natuur, zijn inrichtingsmaatregelen nodig die zijn gericht op het creëren van natte delen, naast een hierop aangepast beheer. Voor de huidige vogelbevolking hoeft niet heel veel te gebeuren om die in stand te houden. Voor de terugkeer van de vroegere vogelbevolking moet er meer ruimte komen voor natuur.

Enclaves

In de meest gerationaliseerde delen van het rivierengebied zijn herstelmaatregelen ten behoeve van vogels lastig. De meeste bedrijven hebben hun voortbestaan afhankelijk gemaakt van financiering op basis van een verwachte hoge opbrengst, waardoor het lastiger is om over te stappen op een andere vorm van bedrijfsvoering. Buiten deze gebieden liggen er meer mogelijkheden. Her en der bevinden zich nog enclaves die rijk zijn aan natuurwaarden, zoals de landgoederen en sommige natuurterreinen. Vanuit die enclaves kan verder worden gebouwd aan herstel van flora en fauna. Een ander gebruik van omliggende terreinen – minder intensief, met minder vee, meer ruimte voor natuurlijker elementen en een hoger waterpeil – biedt zicht op herstel. De huidige trend richting lokaal geproduceerd voedsel op kleinere schaal kan zorgen dat bijvoorbeeld vanuit de landgoederen initiatieven komen om samen met eigenaars, beheerders en/of pachters van omliggende gronden natuurvriendelijke producten te kweken en te vermarkten. Een voorbeeld is te vinden in de Betuwse Heerlijkheid Mariënwaardt (Beesd), waarvan de jams en chutneys in heel Nederland te koop zijn, onder meer in natuurwinkels. Indien dit soort initiatieven op grotere schaal navolging krijgt, en de afzet van producten gegarandeerd is, kan dit een positieve impuls betekenen voor de plaatselijke flora en fauna.

Rond boerderijen en andere bebouwing leven flinke populaties van huizenbroeders, zoals huismus, spreeuw en boerenzwaluw. Daarentegen hebben andere broedvogels van erven niet geprofiteerd van de uitbreiding van dit biotoop. Het aantal steenuilen is ronduit laag.

Stedelijk gebied

De verstedelijking van ons land heeft in verschillende opzichten een weerslag op vogels. Enerzijds is het een belangrijke oorzaak van de achteruitgang van vogels in de diverse cultuur- en natuurlandschappen. Anderzijds zijn er soorten die er juist van profiteren. Zij vinden in de bebouwde omgeving een geschikt en gevarieerd leefgebied. De meest karakteristieke vogels in het stedelijk landschap zijn de huizenbroeders. Zonder steden en dorpen met stenen gebouwen zouden deze vogelsoorten niet of nauwelijks in Nederland voorkomen. Bouwstijlen en ideeën over ruimtelijke ordening veranderen door de jaren heen. Zo is in de loop der tijd een mozaïek ontstaan van verschillende wijkvormen die, afhankelijk van het type bebouwing en de hoeveelheid ruimte voor beplanting, meer of minder vogelrijk zijn. Voor weinig soorten is het leefgebied zo sterk gegroeid als voor stadsvogels. Maar hoewel het stedelijk gebied nog steeds in omvang toeneemt, neemt de kwaliteit ervan als leefgebied voor vogels af.

Een landschap gebouwd door mensen

De oudste steden in Nederland hebben een geschiedenis die teruggaat tot de Romeinse tijd. Na een periode van verval duurde het tot halverwege de middeleeuwen totdat de steden opkwamen in de vorm die we vandaag de dag kennen. Rond een historische kern zijn steden en dorpen in de loop van de eeuwen veelal concentrisch gegroeid. Vaak planmatig, zoals te zien in de ringen van Amsterdam. Inmiddels woont 95% van de Nederlandse bevolking binnen een bebouwde kom.

Stedenbouw is in Nederland 120 jaar lang vrijwel onafgebroken bepaald door landelijke wet- en regelgeving. Dat begon in 1901 met de invoering van de Woningwet, die de bouw van kwalitatief goede woningen voor stedelingen moest bevorderen. Na de Tweede Wereldoorlog maakte ons land een sterke bevolkingsgroei door en werd in hoog tempo getracht de heersende woningnood weg te werken. Volgens het ideaal van de maakbare samenleving was de ruimtelijke ordening centraal geregeld. De vooroorlogse wijze van stadsuitbreiding, met vooral kleinschalige laagbouw, werd verlaten en kwantiteit en snelle voortgang kregen prioriteit. De ruimte in en rond de grote steden bleek al snel niet meer toereikend en ook dorpen en kleinere steden kregen een rol in de planvorming. Plaatsen als Zoetermeer en Nieuwegein groeiden explosief met grote nieuwe woonwijken en het drooggemalen land van de IJsselmeerpolders vormde een welkome uitbreiding, met nieuwe steden als Lelystad en Almere. Deze ongebreidelde groei stagneerde in 1980-1984, waarna een duidelijke trendbreuk zichtbaar is met eerdere grootschalige stadsuitbreidingen. Twee veranderingen hebben grote invloed gehad op de inrichting van het Nederlandse stadslandschap en daarmee op het leefgebied voor stadsvogels. Ten eerste het principe van de compacte stad dat binnen de bebouwde kom leidde tot verlies van open ruimte en van bedrijvigheid, zoals werkplaatsen en spoorwegemplacements. Hiermee verdween een deel van de landschapelijke variatie binnen het stedelijk gebied. De wens was het platteland zo veel mogelijk te ontzien en de dreigende leegloop van grote steden tegen te gaan, dit werd uiteindelijk vastgelegd in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (1991), beter bekend als Vinex. Ook werd de huizenbouw steeds efficiënter en uniformer en werden daken bewust ongeschikt gemaakt als nestplaats voor huizenbroeders als huismus en gierzwaluw. Hiervoor ontstond een veelvoud aan lokale regels, die de voorlopers waren van landelijke regelgeving zoals opgesteld in het Bouwbesluit (1992).

Sinds 2000 vindt landelijk ruim de helft van de nieuwbouw binnenstedelijk plaats. Buitenstedelijke nieuwbouw betreft veelal grootschalige stadsuitbreidingen, zoals IJburg bij Amsterdam of Leidsche Rijn bij Utrecht. In 2001 werd een begin gemaakt met de decentralisatie van de ruimtelijke ordening. Nieuwe inzichten over water en waterbeheer als integraal onderdeel van de ruimtelijke ordening leidden in de stedelijke omgeving onder meer tot aandacht voor waterretentie. De decentralisatie bleek van korte duur. Vanaf 2022 is de Omgevingswet van kracht. Deze gaat gepaard met een landelijke omgevingsvisie, waarmee de landelijke overheid de regie van de ruimtelijke ordening weer in handen neemt. Het is de vraag hoe dit zal uitpakken voor de vogelbevolking van het stedelijk gebied.

Verstedelijking is natuurlijk geen exclusief Nederlands fenomeen. Sinds 2007 woont meer dan de helft van de wereldbevolking in een stedelijke omgeving. Naar verwachting zal dit groeien naar 70% in 2050. Stedelijk gebied vormt een geheel eigen ecosysteem met een specifiek stadsklimaat, het zogenaamde stedelijk hitte-eiland. Door de grote hoeveelheid steen en beton functioneert de stad als een soort kruik, die overdag makkelijk warmte opneemt en 's nachts slechts langzaam afkoelt. Hierdoor wijken de temperatuur en de hoeveelheden en typen neerslag af van die in het buitengebied.

Stadsvogels

De bebouwde omgeving vormt een gevarieerd leefgebied voor diverse vogelsoorten. Een stadspark met oude bomen, struiken en gazons is aantrekkelijk voor soorten als zanglijster en groenling. Bedrijventerreinen met grote loodsen en braaklandjes zijn eerder het domein van kneu en zwarte roodstaart. Een historische stadskern huisvest huizenbroeders als gierzwaluw en stadsduif, terwijl we in een groene woonwijk met eengezinswoningen vooral tuinvogels als koolmees, merel en huismus tegenkomen. Dit fijnmazige onderscheid binnen het stadslandschap maken we hier niet. Dit boek hanteert een methodiek die het stedelijk gebied op grotere schaal bekijkt in relatie tot de fysisch-geografische eigenschappen van het landschap waarin de steden en dorpen zijn gebouwd.

Broedvogels

De meest karakteristieke vogels in het stadslandschap zijn de huizenbroeders. Dit zijn vogelsoorten die afhankelijk zijn van rotslandschappen, en dus van nature niet of nauwelijks in Nederland voorkomen. Huismus en huiszwaluw danken zelfs hun naam aan de gewoonte om onze huizen als nestplaats te gebruiken. Daarnaast bestaat de urbane vogelgemeenschap uit algemene watervogels, bosvogels, waaronder veel hollenbroeders, en struikvogels. Vogels die op de grond nestelen zijn in steden beduidend minder talrijk. Sommige groundbroeders, zoals scholekster en visdief, vinden een alternatief op daken en maken vandaaruit voedselvluchten voor hun jongen.

Van alle Nederlandse broedvogels hebben 25 soorten een dichtheid van minstens 0,45 broedpaar per 10 ha in ten minste één van de stedelijke domeinen. Daarvan komen er elf in alle stedelijke domeinen algemeen voor. In de westelijke, lage delen van Nederland huisvesten de dorpen en kleine steden van deze elf algemene soorten een hogere dichtheid dan de grote steden. Dat laat zich in de eerste plaats verklaren door de sterkere interactie van dorpen en kleine steden met het omringende landschap. Soorten als spreeuw en huiszwaluw kunnen er broeden in de bebouwde kom en vinden op relatief korte vliegafstand voedselgebieden in het ommeland. Daarnaast speelt ook een rol dat grote steden veel compacter zijn bebouwd, met als gevolg lagere dichtheden van deze elf algemene soorten. In hoger gelegen delen van Nederland is dit beeld opmerkelijk genoeg anders: daar herbergen grote steden juist hogere dichtheden van de algemene soorten dan dorpen en kleine steden. De grote steden bevinden zich veelal op overgangen tussen verschillende landschappen, bijvoorbeeld tussen een hoge stuwwal en een lager gelegen rivier. Hierdoor ontstaat een stadslandschap met invloeden van verschillende andere landschappen en dus een meer gevarieerde vogelbevolking. Bovendien zijn de steden in Hoog-Nederland meestal minder compact gebouwd dan die in Laag-Nederland.

Wintervogels

In het stedelijk gebied komt de soortsaamenstelling van broedvogels en wintervogels sterker overeen dan in de andere hoofdlandschappen. Het verschil tussen de 25 meest algemene broedvogels en de meest algemene wintervogels bedraagt gemiddeld slechts 6,8 soorten. Veel stadsvogels zijn standvogel. Daarnaast is het stedelijk gebied een belangrijk overwinteringsgebied voor twee groepen vogelsoorten, de tuinvogels en de watervogels. De watervogels profiteren van het stedelijk hitte-eiland. Binnen de bebouwde kom zijn er minder ijsdagen dan in het buitengebied. Voor het waterhoen is het stedelijk gebied in ons land zelfs het belangrijkste overwinteringsgebied. Tijdens koude winters met veel ijs blijkt nog sterker hoezeer watervogels de relatief warmere omstandigheden opzoeken. Algemene soorten als wilde eend en kokmeeuw trekken dan massaal naar de steden. Ook voor tuinvogels bieden steden en dorpen winterse voordelen. Er zijn minder roofdieren en er is een groter voedselaanbod. Veel mensen bieden vogelvoer aan in de tuin en op het balkon. Dorpen en steden in open agrarisch grasland herbergen in de winter een vogelgemeenschap die veel armer is aan soorten dan dorpen en steden in besloten, bosrijke landschappen. Wanneer in bossen in de loop van de winter het voedsel schaarser wordt of onbereikbaar door sneeuw, trekken mezen en vinken naar nabijgelegen dorpen en steden,

waar ze profiteren van de voedertafels en -silo's. Dit fenomeen doet zich in de agrarische landschappen nauwelijks voor. De grote groepen ganzen, goudplevieren en Kievieten die er overwinteren, zijn en blijven vogels van het open veld en hebben in de bebouwde kom niets te zoeken.

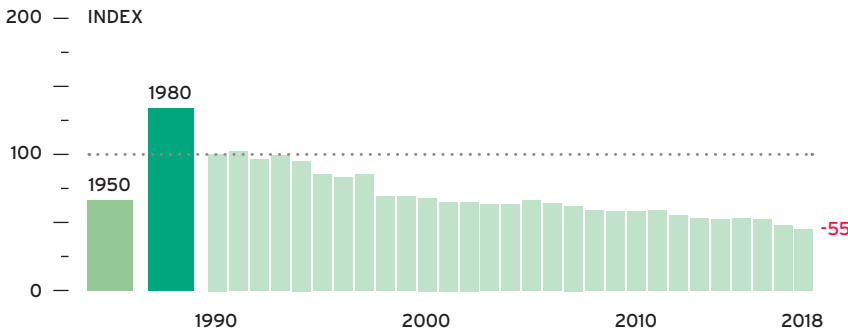
Meer stad, minder stadsvogels

Voor weinig soorten is het leefgebied zo sterk gegroeid als voor stadsvogels. Heeft dat ook geleid tot een evenredige toename van deze vogels?

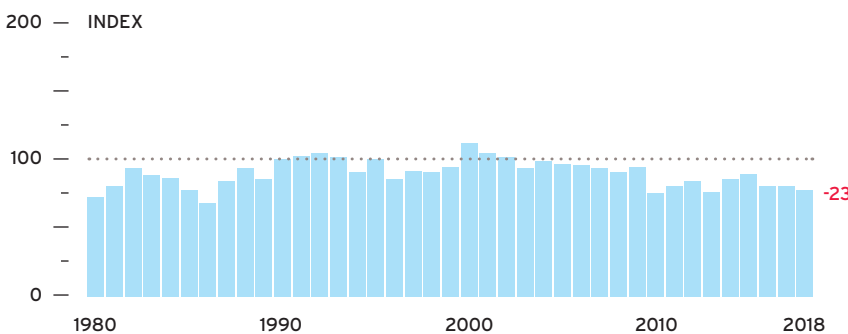
De trends van de meeste soortgroepen laten aanvankelijk een toename zien, recenter gevolgd door een afname. Dit geldt zowel voor de broedvogels als voor de wintervogels. Uit historische gegevens kunnen we opmaken dat de aantallen van de meeste stadsvogels aanvankelijk meegroeiden met het oppervlak van het stedelijk gebied. Dat veranderde met de intrede van de compacte stad, wat onherroepelijk leidde tot het verlies van een grote diversiteit aan open groene ruimte, zoals plantsoentjes, groenstroken en braakliggende landjes. Minstens zo ingrijpend als de verdichting is de negatieve invloed van bewoners op hun directe leefomgeving, en daarmee op het stedelijk leefgebied als geheel. Zo zijn grote oppervlakten tuin bestraat en maakten waardevolle heggen plaats voor strakke, onbegroeide schuttingen. Stedelijke moestuintjes zijn zeldzaam geworden en wie houdt nog kippen? Deze tuintrends hebben het stedelijk landschap voor vogels op grote schaal verarmd door verminderd voedselaanbod en minder schuil- en nestplaatsen.

Voor de berekening van de vogeltrends in stedelijk gebied zijn op landelijke schaal voldoende gegevens verzameld om terug te kijken tot 1950 voor broedtijd en 1980 voor de winter. Net als in de andere hoofdlandschappen. Op het detailniveau van de domeinen kan dit wel voor de winter, maar voor de broedtijd pas sinds de invoer van het Meetnet Urbane Soorten (MUS).

STEDELIJK GEBIED

Index van kenmerkende soorten broedvogels (zie bijlage 1a), 1950-2018.

Index van kenmerkende soorten wintervogels (zie bijlage 1b), 1980-2018.

60 Wonen in het Groene Hart

Dorpen en kleine steden in de Randstad

60 WONEN IN HET GROENE HART

De Randstad is al eeuwenlang de snelst groeiende stedelijke agglomeratie van Nederland. De immer uitdijende steden zijn vergroeid geraakt met omringende kleinere plaatsen. Leiden bijvoorbeeld heeft inmiddels een vrijwel aaneengesloten bebouwing met Oegstgeest, Rijnsburg, Katwijk, Voorschoten en Leiderdorp. Voorbeelden als deze zijn er legio en het einde is nog niet in zicht. In 2020 is besloten om voormalig vliegveld Valkenburg, ten zuiden van Katwijk, om te vormen tot woonwijk. Daarmee is de aansluiting tussen de noordelijke en zuidelijke Randstad definitief een feit. Toch zijn er nog volop landelijk gelegen dorpen en kleine steden, omringd door het Groene Hart of grenzend aan de duinen. In het veenweidegebied van het Groene Hart vinden we nog historische, waterrijke stadjes als Oudewater en Schoonhoven en laagveendorpen als Loosdrecht en Vinkeveen. Het zijn voorbeelden van plaatsten waar nieuwbouwwitbreidingen beperkt zijn gebleven, in het streven om het Groene Hart open te houden en stads- en dorpsgezichten te beschermen. Het gevoel van nabijheid van de open ommelanden is hier nog sterk en zichtbaar in onder meer de vele waterlopen binnen de bebouwde kom en – als het meezit – het geluid van weidevogels uit de omgeving.

Om aan de grote vraag naar woningen in het westen te kunnen voldoen, verstedelijken sommige delen in hoog tempo. Vooral na 1970, toen dorpen en kleine steden gingen functioneren als overloopregio van de overvolle grote steden in de Randstad. Gouda en Alphen aan de Rijn zijn daar voorbeelden van: sinds jaar en dag populaire woongebieden met overwegend grondgebonden rijtjeswoningen met een tuin. Het woningbestand bestaat voor driekwart uit eengezinswoningen. Aan de nieuwe wijken, gebouwd op zandopspuitingen, is weinig meer af te lezen van de landschappelijke geschiedenis van het laagveen. Hier regeert de uniformiteit van centraal gestuurde bouw en ruimtelijke ordening. Met relatief veel water onderscheiden deze wijken zich van de nieuwbouwwijken in Hoog-Nederland. Steden die tegen de duinen aanliggen, zijn bovendien uitgebreid met villawijken en landgoederen met structuurrijke, grote tuinen die rijk zijn aan bos- en struweelvogels.

Het domein van de spreeuw

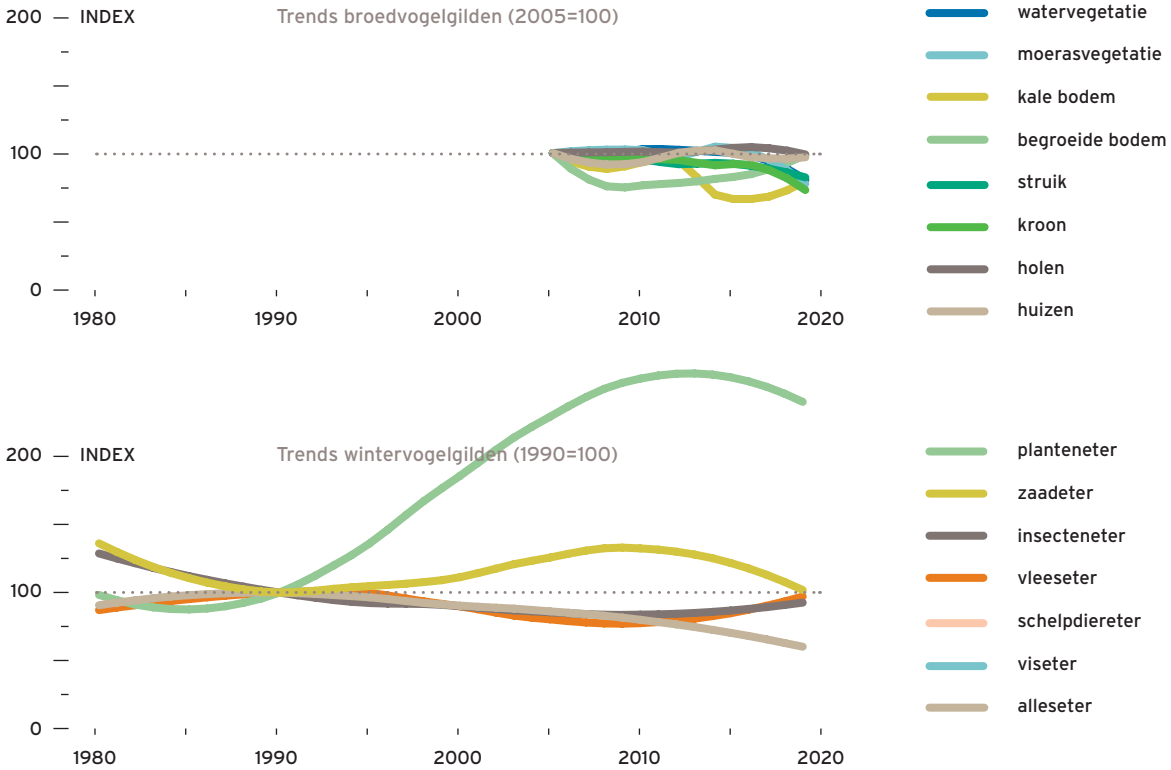
De eerste jaren na zandopspuiting is op nieuwbouwlocaties korte tijd sprake van een pioniermilieu. Dit vormt dan tijdelijk een geschikt broedgebied voor broedvogels van kale bodem zoals de visdief, totdat de bouwactiviteiten starten. In de jonge begroeiing verschijnen struikbroeders, met name de fitis. Struikbroeders vertonen in dit domein een afname na een aanvankelijke toename, wat zal samenhangen met het ouder worden van de vegetatie in de grootschalige naorlogse wijken. Opportunistisch vestigen zich in deze wijken ook broedvogels van boomkronen, geheel in lijn met de vestiging in andere stedelijke gebieden. Gezien het lage aantal bomen per inwoner – onder de helft van het landelijk gemiddelde – blijkt dit domein voor deze laatste soorten een minder aantrekkelijk leefgebied; zelfs ekster en houtduif nemen hier in aantal af.

In de Randstad zijn de aantallen huizenbroeders in dorpen en kleine steden veel minder hard achteruitgegaan dan in de grote steden. De huiszwaluw neemt in dit domein over de laatste decennia zelfs toe, maar met grote verschillen door de jaren heen. De spreeuw, die in dit domein voornamelijk in huizen broedt, neemt juist sterk af: er rest slechts een kwart van het aantal broedparen van 30 jaar geleden. Deze afname is in lijn met de landelijke trend van deze soort. Het broedsucces en de winteroverleving zijn voldoende om de soort in stand te houden, maar overleving van jongen na uitvliegen is te laag.

Ronduit zorgelijk is de recente afname van de broedvogels van watervegetatie, zoals meerkoet en waterhoen. Juist deze groep is zo kenmerkend voor de kleine steden en dorpen in de Randstad. De recente toename van de broedvogels van bodembedekking is te danken aan soorten die ook landelijk sterk in aantal toenemen, onder meer krakeend en grauwe gans.

spreeuw

Strenge winters komen in dit natte domein hard aan bij de standvogels. Veel soorten, waaronder winterkoning, roodborst en merel, kenden halverwege de jaren 90 een populatiedip door enkele strenge winters, gevolgd door herstel rond de eeuwwisseling. De laatste 15 jaar is er een gestaag dalende trend die zorgen baart. Is dit het resultaat van de bezuinigingen op het beheer van openbaar groen?

Bloemrijke tuinen

Anders dan in de grote steden kennen de dorpen en kleine steden weinig grote parken. Tuinen vormen daarom een des te belangrijker leefgebied voor veel diersoorten. De rosse metselbij en tronkenbij moeten het vooral hebben van bloemrijke tuinen en maken ook gebruik van bijenhôtels. In visvrije tuinvijvers en kleine parkvijvers plant de bruine kikker zich voort. Natuurvriendelijke tuinen bieden een thuis aan de egel.

STEDELIJK GEBIED

egel, bruine kikker, rosse metselbij

Broedvogels

Vogelbevolking van 10 hectare dorpen en kleine steden in de Randstad, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Spreeuw, huismus, merel, koolmees, kauw, pimpelmees, wilde eend, tjiftjaf, houtduif, heggenmus, winterkoning, Turkse tortel, vink, groenling, zwartkop, roodborst, meerkoet, gierzwaluw, fitis, ekster.
Op de foto: Weesp.

De kleine steden en dorpen van de Randstad zijn in de broedtijd hét domein van de spreeuw, hier veruit de meest algemene broedvogel met de hoogste broeddichtheid in ons land. Nog wel, want het aantal spreeuwen neemt sterk af. De vogel broedt vooral daar waar de bebouwing grenst aan het agrarisch buitengebied. De combinatie van huizen om in te nestelen en de omringende weilanden om voedsel te zoeken zijn voor de spreeuw ideaal. Ook andere broedvogels profiteren op deze manier van het beste van twee werelden: boerenzwaluw, huiszwaluw en witte kwikstaart.

De dorpen en kleine steden in de Randstad zijn schaars bedeed met parken en bossen; er zijn dus relatief weinig bomen en hoog opgaande bergoeding aanwezig. Dit vertaalt zich in de broedvogelgemeenschap. Vogels die van oorsprong in het bos leven, zijn duidelijk minder talrijk dan in andere domeinen. Zo heeft de koolmees hier de laagste dichtheid van alle stedelijke domeinen. Tuinen zijn des te belangrijker in de groenstructuur en als leefgebied voor vogels. De algemene tuinvogels als groep kennen in dit domein meer variatie in soorten en hogere dichtheden dan in de grote steden van de Randstad. Van uitgesproken stadsbewoners zoals gierzwaluw en stadsduif is de dichtheid juist lager dan in de grote steden. Naast het omliggende boerenland en de particuliere tuinen is water hier een belangrijk landschapselement. Watervogels komen dan ook algemeen voor, met name meerkoet, wilde eend en in mindere mate fuut en knobbelzwaan. Waar enige vorm van oeverbegroeiing de kans krijgt, nestelen kleine karekiet en waterhoen.

Schaarse broedvogels van de dorpen en kleine steden in de Randstad, 2013-2015. Zanglijster, boomkruiper, boerenzwaluw, waterhoen, kleine karekiet, kuifeend, putter, zwarte kraai, grasmus, soepeend, witte kwikstaart, tuinfluiter, fuut, stadsduif, grote bonte specht, rietgors, huiszwaluw, knobbelzwaan.

schaarse broedvogels

STEDELIJK GEBIED

Wintervogels

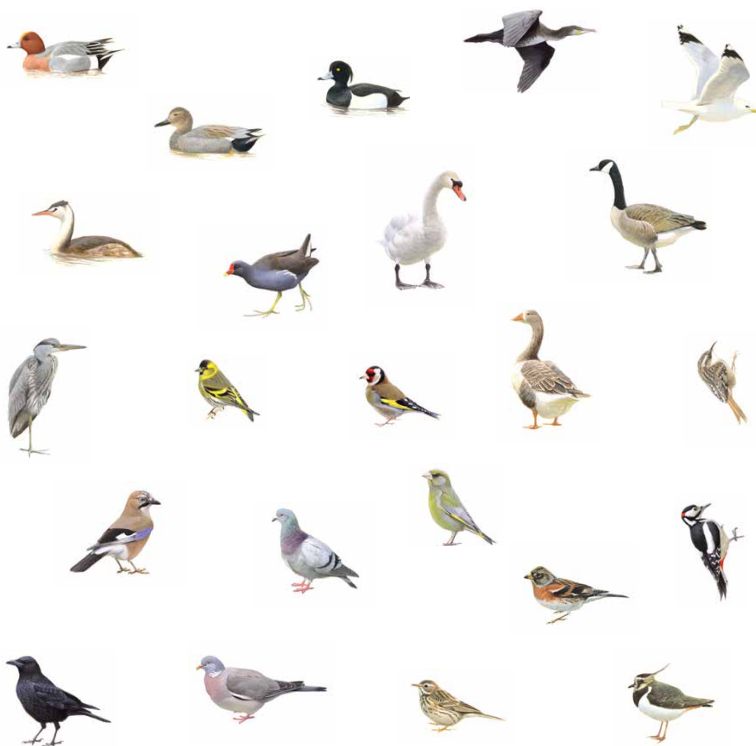
Vogelbevolking van 10 hectare dorpen en kleine steden in de Randstad in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Merel, koolmees, huismus, zilvermeeuw, winterkoning, spreeuw, kauw, meerkoet, pimpelmees, roodborst, Turkse tortel, wilde eend, heggemus, kokmeeuw, ekster, vink.
Op de foto: Nieuwer Ter Aa.

Net als in de dorpen en kleine steden van Noordwest-Nederland lijkt de tuinvogelgemeenschap in dit domein 's winter sterk op die in de broedtijd. Veel van de algemene broedvogels in dit domein zijn standvogel. Er komen in de tuinen relatief weinig nieuwe wintergasten bij. Tjiftjaf en zwartkop zijn vertrokken naar de wintergebieden in voornamelijk mediterraan Europa. Fitis en gierzwaluw brengen de winter door in Afrika ten zuiden van de Sahara.

Een belangrijk verschil is nu de aanwezigheid van groepen watervogels. Het meest opvallend zijn de grote groepen kokmeeuwen en zilvermeeuwen, waarin ook stormmeeuwen te vinden zijn. Binnen de bebouwde kom verblijven groepen meerkoeten en wilde eenden. Daartussen bevinden zich ook kleinere aantallen krakeenden, kuifeenden en enkele opvallende groepjes Canadese ganzen. In de omringende graslanden grazen grote groepen smienten en kolganzen.

Schaarse wintervogels van dorpen en kleine steden in de Randstad, 2013-2015. Stadsduif, waterhoen, smient, groenling, aalscholver, putter, boomkruiper, keep, Canadese gans, houtduif, zwarte kraai, fuut, krakeend, Kievit, soepgans, gaai, sijs, grote bonte specht, knobbelzwaan, stormmeeuw, kuifeend, graspieper, blauwe reiger.

schaarse wintervogels

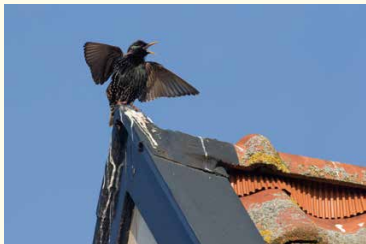

STEDELIJK GEBIED

Invloed van de omgeving

Vooraf in het westelijk deel van dit domein laat de landbouwpraktijk haar sporen na tot in de dorpen en steden. Schadelijke landbouwstoffen komen terecht in water, bodem en zelfs in huizen.

Bodemdaling treft ook de spreeuw, die net als de weidevogels het voedsel voor een belangrijk deel op agrarisch grasland zoekt.

Schadelijke factoren

Langs de binnenduinrand in de Bollenstreek en het Westland is de negatieve invloed van milieufactoren uit de agrarische bedrijfsvoering meetbaar tot in de bebouwde kom. Door wegspoeling en verwaaiing zijn enkele hoog toxische gifstoffen uit de bollenteelt ook vastgesteld in woningen en tuinen in dorpen. In het oppervlaktewater in deze regio zijn de concentraties landbouwgif hoger dan de landelijk toegestane norm. Insectenetende vogels als spreeuw en boerenzwaluw gaan sterker in aantal achteruit in gebieden met hoge concentraties van neonicotinoïden zoals imidacloprid in het oppervlaktewater. De vuistregel voor het terugdringen van gif-emissie is de hantering van een teeltvrije zone tussen de insteek van de sloten en het gewas. Hier wordt niet gespoten met gewasbeschermingsmiddelen. De breedte van deze zone is afhankelijk van het type gewas. Om te komen tot Basiskwaliteit zou dit principe standaard moeten worden toegepast.

Een andere drukfactor is het wegzakken van het veenweidegebied. Bij ontwatering oxideert het veen en klinkt de bodem in. Dat proces is onomkeerbaar. In veenweidegebieden bedraagt de gemiddelde bodemdaling jaarlijks 7 tot 12 mm. Voor 2050 is de voorspelling dat de bodem 15 cm of meer is gedaald als er geen maatregelen worden getroffen. Bijkomend probleem is dat verdrogend veen leidt tot een enorme CO₂-emissie, jaarlijks zo'n 4,2 miljoen ton. Die bodemdaling laat zich ook gelden in de dorpen en kleine steden in deze gebieden. Bruggen, huizen, wegen en tuinen verzakken en lijden schade. Er wacht hier dus een enorme en complexe uitdaging. De invloed van de bodemdaling en het lage grondwaterpeil op vogels in de bebouwde kom is onduidelijk, maar het treft zeker de soorten van het landelijk gebied. Op ontwaterde bodems verandert het bodemleven: wormen gaan dieper de grond in en zijn dus minder makkelijk bereikbaar voor vogels die daarvan leven. De grond wordt bovendien harder, waardoor vogels er minder makkelijk met hun snavels in kunnen om prooien te vangen.

Het Groene Hart slinkt

Op verschillende plekken is al teruggekomen op het besluit om niet in het Groene Hart van Nederland te bouwen. Daar is sinds 1900 inmiddels 25% van de oorspronkelijke open ruimte bebouwd, verhard of anderszins van functie veranderd. Soms verliep dit via grote uitleglocaties, zoals Oosterheem bij Zoetermeer, dat inmiddels hoort tot de grote steden van de Randstad. Soms groeien uitleglocaties stap voor stap, zoals in het geval van Leiderdorp, waar het omringende polderlandschap wijkje na wijkje wordt opgesnoept. Hoe lang is deze praktijk nog acceptabel? De vraag om een nieuwe overweging te maken omtrent de voor- en nadelen van inbreiding versus uitleglocaties is voor veel gemeenten zeer acuut. Hoe de keus ook gemaakt wordt, het detail van de landschapsinrichting valt of staat bij de wijze waarop bewoners hun tuin vormgeven. De impact van bewoners is groot in dit domein; driekwart van woningen is een grondgebonden eengezinswoning. Het percentage bestrating van tuinen ligt rond het landelijk gemiddelde. Dat kan dus makkelijk omlaag, ook bij uitbreiding van het aantal woningen.

Rigide beheer

Aan de hand van regionale avifauna's uit dit domein signaleren we een zorgelijke trend van plaatselijke bezuinigingen op het beheer van openbaar groen. In een aantal gemeenten leidt dat tot onnodig bomen kappen en rigide maaien van waterkanten en bermen, zonder rekening te houden met de ecologie. Waar dit beleid praktijk is, heeft dit zijn weerslag in negatieve trends van vogelsoorten en -aantallen.

Doe het zelf

Op veel veranderingen in de omgeving hebben bewoners alleen indirect invloed. Toch kunnen zij veel doen om bij te dragen aan een natuurlijke Basiskwaliteit. Driekwart van de woningen in dit domein heeft een tuin: een goed begin. Sommige gemeenten geven de bewoners een stimulerend voorbeeld, in de vorm van weelderig begroeide bermen met verrassende natuurwaarden.

Geen gif

Wie zelf iets wil doen tegen het gebruik van landbouwgif, kan beginnen in de eigen tuin. De tuin, die vanzelfsprekend niet of zo min mogelijk bestraat is, wordt bij voorkeur beplant met biologisch, dus zonder gif geteelde sier- of moestuinplanten. Biologische tuinders, van wie er in dit domein gelukkig enkele zijn, stellen een inspirerend voorbeeld en kunnen nut en noodzaak van biologisch tuinieren ook goed uitleggen. Een van hen vat de dit als volgt samen: 'de essentie van het biologisch boeren is dat je probeert het gewas zo gezond mogelijk te houden. Door meer vruchtwisseling toe te passen, wordt het gewas minder vatbaar voor ziekten. Kringloopteelt betekent dat het ronddraait en alleen regen en zon worden toegevoegd. Het kost veel meer tijd en dus arbeid. Je maakt meer kosten voor biologische producten, maar de marges zijn gelukkig ook groter.'

Vinex-vogels

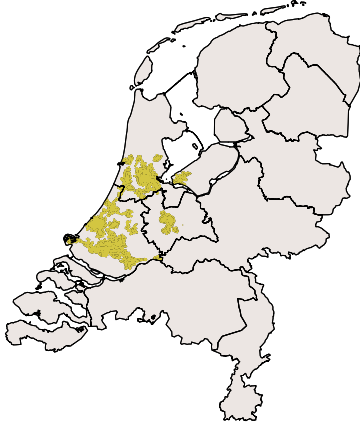
Voor de nieuwbouwwijk Oosterheem in Zoetermeer stelde de lokale vogelwerkgroep een plan op om te komen tot een vogelvriendelijke opzet. Het plan kende twee ambitieniveaus: broedvogels waarvoor weinig inspanning nodig is en broedvogels waarvoor veel inspanning nodig is. Het plan werd geadopteerd door de gemeente, de woningbouwvereniging en het projectbureau. De spiksplinternieuwe wijk zou niet alleen ruim twintigduizend mensen huisvesten, maar ook vijftig verschillende soorten broedvogels. Vogels maken een stad leefbaar, goede plannen brengen mensen bijeen en tezamen zorgt dat voor een betere wereld – te beginnen op wijkniveau. Het projectplan van Oosterheem kreeg in 2009 de Stadsvogelprijs. Overigens is het altijd afwachten wat er van goede ambities overblijft als een gemeentebestuur van politieke kleur verandert. In Zoetermeer zit het wel goed, want tien jaar later lagen er plannen klaar voor wederom een ambitieus groen project: de woonwijk Happy Days. Dit plan voor 205 duurzame woningen en wooneenheden, verdeeld over een groen en autovrij park, stelt zowel natuurinclusiviteit als leefkwaliteit van alle bewoners centraal.

De kracht van professionals en vrijwilligers

De gemeente Gouda heeft al in de jaren 80 een start gemaakt met ecologisch bermbeheer. Zo'n beleidskeuze vereist een lange adem. Nu, ruim veertig jaar later, bloeien de Goudse bermen volop, staan er allerlei orchideeënsoorten en gonst het er van de insecten. De bermen vormen een ecologische hoofdstructuur met verbindingen naar kleinere en grote natuurgebieden in en rondom de stad. De gemeente hoopt met deze bermen ook bewoners te inspireren en aan te zetten tot een groene inrichting van hun tuinen. In 2020 ontving Gouda de prijs voor BovensteBesteBermbeheerder, een initiatief van de Vlinderstichting in samenwerking met Stichting Groenkeur. De jury: 'Op veengrond, dus extra moeilijk om resultaat te boeken. Maar het lukt wél en de aanhouder wint. Deze gemeente is een voorbeeld voor andere op rijke bodems!'

61 Randstading

Grote steden van de Randstad

De Randstad strekt zich uit van Zaanstad in het noorden tot Dordrecht in het zuiden. Het is al sinds de middeleeuwen de meest verstedelijkte regio van het land. De grote steden van de Randstad zijn gebouwd op veen- en kleibodems. In alle steden speelt het water een grote tot zeer grote rol. De bereikbaarheid over water heeft ertoe geleid dat in al deze steden al in het verre verleden een grachtennetwerk ontstond, waarover handelswaar werd vervoerd. De grachten dienen sinds jaar en dag ook voor de ontwatering van de steden, die veelal beneden zeeniveau zijn gebouwd. De machtige steden van Holland, van waaruit sinds de 17^e eeuw internationaal handel werd gedreven, hebben een lange geschiedenis en een relatief grote goed geconserveerde historische kern. Ruim een derde van de bebouwing in dit domein is vooroorlogs of ouder, twee maal zoveel als in de andere stedelijke domeinen. De grote Randstad-steden kenden een enorme naoorlogse groei, in de vorm van grootschalig opgezette woonwijken; de Bijlmermeer bij Amsterdam en de Merenwijk bij Leiden zijn voorbeelden. Vanaf de jaren 1970 groeiden de oude steden minder snel; woonwijken verrezen rond groeikernen zoals Purmerend en Zoetermeer en er ontstonden nieuwe steden, zoals Almere. De woninggroei gaat in de 21^e eeuw onverminderd door. Leidsche Rijn bij Utrecht en IJburg bij Amsterdam zijn nieuwe uitleglocaties, elk met de omvang van een bescheiden stad.

Stadsduif en slechtvalk

Vogelsoorten die aan gebouwen zijn gebonden vormen de meest karakteristieke bewoners van deze door bebouwing gedomineerde omgeving. Deze groep maakte een fikse afname door, gevolgd door recent weer een sterke toename. De aanvankelijke afname heeft vooral te maken met een aanzienlijke teruggang van de huismus. Inmiddels lijkt de populatie huismussen stabiel, maar op een veel lager niveau dan voorheen. De recente toename van huizenbroeders is vooral te danken aan de toename van stadsduif en gierzwaluw, tegengesteld aan de landelijke trends van deze soorten. Ook is er de verheugende komst van de slechtvalk. De opkomst van de slechtvalk in stedelijk gebied voltrekt zich ook elders in Europa.

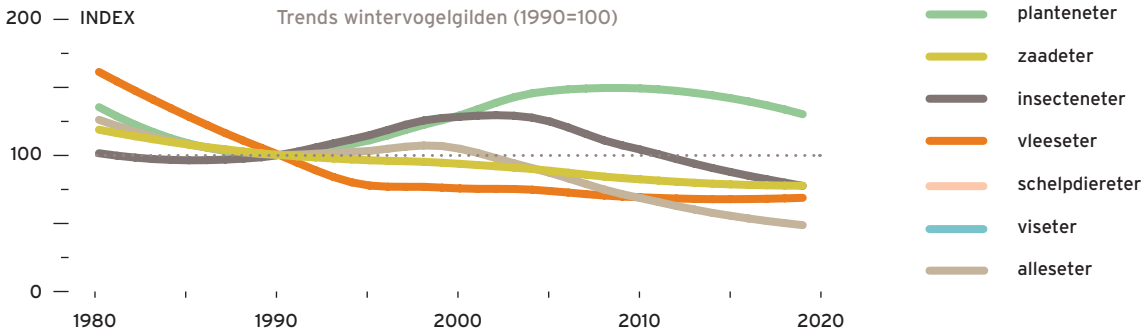
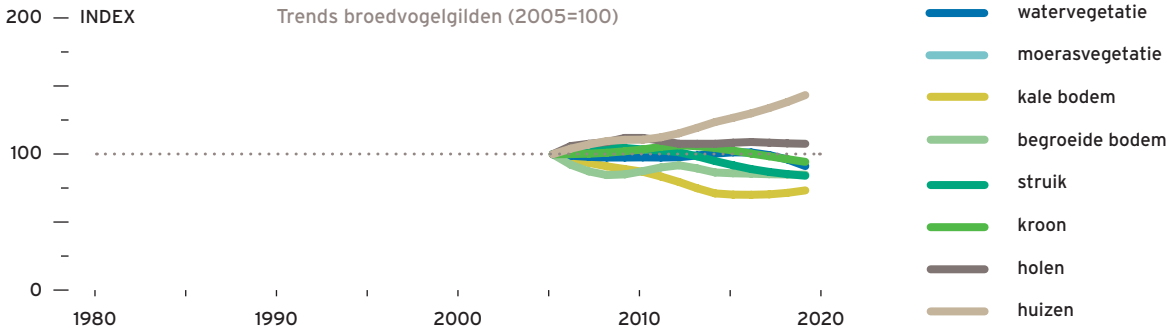
De huismus is een honkvaste standvogel. De directe omgeving van hun nestplaats moet ook dekking en voedsel bieden, met name insecten voor de opgroeiende jongen. Stadsduiven zijn niet afhankelijk van insecten en komen overal voor waar ze voldoende voedsel kunnen vinden of waar de stadsmens ze voldoende voedsel biedt. De stadsduif kan daarom zelfs in de meest compacte en minst groene delen van de steden jongen grootbrengen. Medestadsbewoners kauw, slechtvalk en gierzwaluw zijn veel mobieler dan de huismus en kunnen vanaf hun nestplaatsen over grote afstanden voedsel zoeken. De aanwezigheid van voedsel direct rond de nestplaats is voor hen geen noodzakelijkheid.

In de grote steden van de Randstad laten de broedvogels van de kale bodem een grillige trend zien. Enerzijds is er een toename van de grote meeuwen in steden, anderzijds verdwijnt er steeds meer open terrein. Uitgestrekte, opgespoten terreinen, zoals het Westelijk Havengebied bij Amsterdam of de Maasvlakte, zijn de laatste jaren in rap tempo volgebouwd. Dit soort opgespoten terreinen vormden lange tijd een uitgelezen broedgebied voor pioniersoorten als kleine plevier, visdief en scholekster.

De groep van zaadeters staat hier duidelijk in de min. Niet alleen de huismus, maar ook andere zaadeters die op de grond voedsel zoeken, zoals de vink, nemen hier als wintergast in aantal af. Zaadeters die voedsel zoeken in bomen, zoals mezen en de halsbandparkiet, nemen in de winter juist toe in aantal. Zij concurreren niet met het toenemend aantal mensen in een slinkende openbare ruimte. De overige trends van de wintervogels laten zich minder goed verklaren, mede omdat daar nog weinig onderzoek naar is gedaan.

slechtvalk

Vleermuizen in huizen

In dit domein zijn gebouwbewonende vleermuizen alom aanwezig. Gewone dwergvleermuis en laatvlieger verblijven in de meest verstedelijkte delen met dichte bebouwing en vinden relatief gunstig voedselgebied in tuinen en parken. In het najaar verschijnt lokaal de tweekleurige vleermuis, deze soort zoekt voedsel in de luwte van hoge gebouwen. In de meest verstedelijkte delen zijn grondgebonden zoogdieren schaars, met uitzondering van huismuis en bruine rat. Ondanks de soms intensieve bestrijding doen beide soorten het goed. Hiernaast heeft ook huisspitsmuis zich sterk uitgebreid.

Opgespoten terreinen voor nieuwe stadsuitbreidingen vormen tijdelijk een gunstig leefgebied voor de rugstreppad. Dankzij de grote mobiliteit kan deze soort in geschikt habitat in korte tijd massaal voorkomen. De meest stadse amfibie is de bruine kikker, zelfs in de kernen van de grote steden kan de soort worden aangetroffen.

Kruidenrijke berm en leidingstroken, braakliggende opgespoten terreinen, parken en groenstroken zijn leefgebied van verschillende soorten vlinders, onder meer bruin blauwtje en hooibeestje. Algemene vlindersoorten zoals boomblauwtje, atalanta, dagpauwoog en citroenvlinder komen voor tot in de stadscentra. Van de libellen dringt de paardenbijter het diepst de steden binnen.

De straatflora is lokaal weelderig, met steeds meer mediterrane soorten en import van alle continenten. Oude kademuuren en putten zijn vermaard om hun rijke muurvegetatie met veel zeldzame varensoorten.

tweekleurige vleermuis, rugstreppad, dagpauwoog

Broedvogels

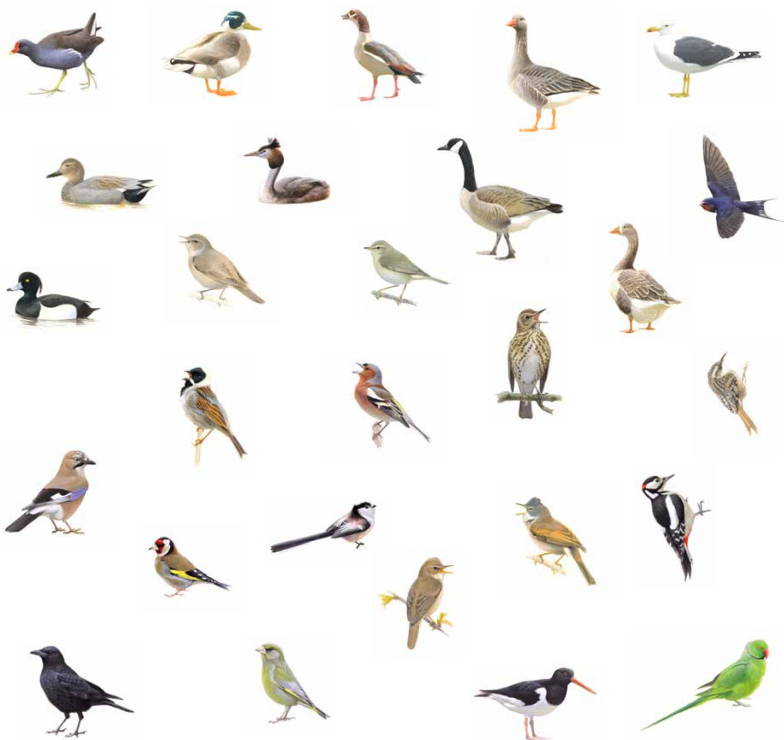
Vogelbevolking van 10 hectare grote steden in de Randstad, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor één broedpaar. Merel, koolmees, winterkoning, huismus, pimpelmees, houtduif, tjiftjaf, wilde eend, heggenmus, kauw, spreeuw, meerkoet, zwartkop, ekster, kleine karekiet, roodborst, stadsduif, gierzwaluw, Turkse tortel.
Op de foto: Amsterdam, de Omval.

De grote steden in de Randstad worden vaak geroemd om hun soortenrijkdom, maar deze rijkdom is relatief. Het gevarieerde stadslandschap kent inderdaad veel soorten broedvogels, maar de dichtheid van de algemene soorten, zoals merel en koolmees, ligt tussen 20 en 50% lager dan de landelijke gemiddelden van deze soorten. Bij veel soorten is de dichtheid in de Randstad zelfs het laagst van alle stedelijke domeinen. Net als in andere steden in Laag-Nederland leven in dit domein veel watervogels. Wilde eend en meerkoet komen tot in de historische stadskern van de grootste steden als broedvogel voor. In rietkragen, zelfs van geringe omvang, in de grote uitbreidingswijken leven algemene moerasvogels zoals waterhoen en kleine karekiet. Het waterhoen heeft in de Randstad zelfs de hoogste broeddichtheid in Nederland.

Monumentale bomen, zo kenmerkend voor de historische binnensteden, zijn belangrijke elementen in het leefgebied van bosvogels als boomkruiper en grote bonte specht. Oude parken en begraafplaatsen met oude bomen, zoals de Leidse Hout of de Nieuwe Oosterbegraafplaats, zijn zeer vogelrijk. De mondige Randstedelijke bevolking klaagt hartstochtelijk over meeuwen, maar daar is wel wat op af te dingen. De dichtheid van de kleine mantelmeeuw stelt niks voor in vergelijking met de domeinen van kust en duin. Wel neemt de kleine mantelmeeuw nog steeds in aantal toe, terwijl de zilvermeeuw juist afneemt. Volwassen zilvermeeuwen blijven in de broedtijd dicht bij de kolonie; de kleine mantelmeeuw maakt juist langere voedselvluchten vanuit het nest. In de winter zijn meeuwen in de stad talrijker dan in de zomer. Exoten zoals stadsduif en halsbandparkiet hebben hier de hoogste broeddichtheid van alle domeinen. Bij beide soorten neemt slechts een klein percentage deel aan het broedproces. Deze soorten zijn alom aanwezig, al komt dit in de afbeelding niet tot uiting. De ongepaarde vogels van de surplus-populatie zijn niet meegenomen in de berekening van de broeddichtheid.

Schaarse broedvogels van grote steden in de Randstad, 2013-2015. Waterhoen, groenling, vink, zanglijster, soepeend, boomkruiper, fitis, grote bonte specht, zwarte kraai, kleine mantelmeeuw, gaai, halsbandparkiet, staartmees, grauwe gans, putter, rietgors, fuut, krakeend, kuifeend, boerenzwaluw, grasmus, tuinfluiter, Kievit, bosrietzanger, nijlgans, scholekster, soepgans, Canadese gans.

schaarse broedvogels

STEDELIJK GEBIED

Wintervogels

Vogelbevolking van 10 hectare grote steden in de Randstad in de winter, 2013-2015. Ieder vogelicoontje staat voor twee individuen. Merel, koolmees, pimpelmees, winterkoning, zilvermeeuw, huismus, roodborst, kuifeend, heggenmus, vink, houtduif, ekster, stadsduif, boomkruiper, waterhoen, kauw, putter, Turkse tortel.
Op de foto: Rotterdam, Erasmusbrug.

In de winter komt de vogelbevolking van de grote steden voor een belangrijk deel overeen met die in de broedtijd. Van de 25 meest algemene broedvogels zijn er 19 standvogel. Door het effect van het stedelijk hitte-eiland zijn er in de stad minder vorstdagen met ijs dan in het buitengebied. Kenmerkend voor dit domein is dan ook het overwinteren van watervogels. Voor waterhoen zijn steden zelfs het belangrijkste overwinteringsgebied. De dichtheid van de zilvermeeuw is hier 's winters zelfs vergelijkbaar met die in de natuurlijke kustdomeinen. Ook meerkoet, kokmeeuw en kuifeend kunnen in aanzienlijke groepen overwinteren op stedelijke wateren, maar hun aantallen zijn lager dan in natuurlijke domeinen. Voor koolmees en pimpelmees zijn de grote steden als overwinteringsgebied veel aantrekkelijker dan als broedgebied. De winteraantallen nemen al decennialang toe, terwijl het aantal broedparen van beide mezensoorten over dezelfde periode afneemt. Interessant is een onderzoek van een met de Randstad vergelijkbare agglomeratie in Vlaanderen. Daaruit blijkt dat koolmezen in het stedelijk gebied gemiddeld per broedsel één ei meer leggen dan koolmezen in een bos. Maar de stedelijke koolmezen brengen gemiddeld één jong minder groot dan de bosmezen. De verklaring is dat de stadsmeezen in een betere conditie uit de winter komen door de relatieve overdaad aan voedsel in de stad. Vervolgens krijgen de stadse koolmezen in het voorjaar te maken met voedselschaarste, in elk geval een gebrek aan voldoende insecten om alle jongen te voeden. Het is aannemelijk dat zich in de Randstad een vergelijkbare situatie voordoet. Een ander onderzoek, in het Verenigd Koninkrijk, toonde aan dat het bijvoeren met meelwormen in de stad resulteerde in een beter broedsucces onder de koolmezen. Vergelijkbaar bijvoeren in het bos maakte daar geen verschil. Naast de mezen profiteert ook de halsbandparkiet van het door mensen aangeboden voedsel. Algemeen wordt aangenomen dat wintervoeding voor een belangrijk deel heeft bijgedragen aan het succes van deze soort.

Schaarse wintervogels van grote steden in de Randstad, 2013-2015. Meerkoet, wilde eend, halsbandparkiet, spreeuw, soepeend, kokmeeuw, grote bonte specht, gaai, groenling, zwarte kraai, staartmees, sijs, krakeend, fazant, Canadese gans, goudhaan, fuut, soepgans, nijlgans, knobbelzwaan, grauwe gans, koperwiek, wintertaling, blauwe reiger, stormmeeuw, zanglijster, boomklever.

schaarse wintervogels

STEDELIJK GEBIED

Verarming van de stad als leefgebied

In het uitgestrekte stedelijke domein van de Randstad doen zich vele bekende knelpunten voor rond ruimte en ruimtegebruik, inrichting en beheer. Vooral stedelijke vernieuwing en stadsrenovatie leiden veelal tot verarming van dit domein als leefgebied voor vogels en mensen.

Een nijpend probleem

Het regent niet vaker, maar wel harder. Geen exclusief Randstedelijk probleem, maar juist in de lage delen van ons land wel het meest nijpend. Sommige woonwijken in dit domein liggen 5 m of meer beneden zeeniveau. Bij langdurige, extreme neerslag kunnen rioolstelsels overlopen, gebouwen onderlopen en wordt het verkeer belemmerd.

Verlies aan variatie

Door verdichting en omvorming van oude industriegebieden tot nieuwe woonwijken verliest het Randstedelijk landschap aan variatie. Groengebieden als parken en sportcomplexen raken steeds meer ingesloten in de bebouwing en vormen geïsoleerde eilandjes. Vogels kunnen weliswaar vliegen maar verbindingszones tussen groengebieden zijn essentieel voor een ecologisch waardevol geheel. Geïsoleerde groengebieden zijn veel armer aan vogels en andere soorten dieren en planten dan groengebieden die met elkaar in verbinding staan en ook nog een natuurlijke overgang hebben naar het buitengebied.

Ruimte is schaars en dus waardevol in de zich verdichtende stad. Alsof er nog niet genoeg stenen zijn in dit domein, kiezen nog steeds teveel inwoners ervoor om hun tuin te bestraten. Het percentage bestrating van tuinen ligt hier rond het – te hoge – landelijk gemiddelde. Van het woningbestand in de grote steden van de Randstad is meer dan de helft in handen van wooncorporaties en particuliere verhuurders (vrije-sectorhuur). Het is onbestaanbaar dat er nog steeds corporaties zijn die volledig bestrate tuinen opleveren (en bij verhuizing eisen dat de tuin leeg – zonder beplanting – wordt achtergelaten).

Voeren of verjagen

Vogels voeren is leuk, brengt mensen dichterbij de (stads)natuur en helpt vogels de winter door. Vreemd genoeg zijn hier wooncorporaties die huurcontracten hanteren met een clause die vogels voeren verbiedt. De achterliggende gedachte is overlastbeperking van ‘plagsoorten’ als meeuwen en duiven, maar een contractueel totaalverbod is wel buitengewoon rigide. Het gaat om schaalgrootte en de wijze waarop gevoerd wordt.

Het verbod op het gebruik van DDT en het daaropvolgende herstel van Europese roofvogelpopulaties is één van de klinkende successen van de internationale natuurbescherming. Het leidde onder meer tot een verheugende comeback van de slechtvalk, die zich in de meeste grote steden als broedvogel heeft gevestigd met één of meer broedparen. Maar niet iedereen is enthousiast. Een nestkast voor de slechtvalk in de toren van de Haagse Bethlehemkerk stuitte op weerstand: de kerkdeuren werden beklad met teksten als ‘Valkenhok weg’ en ‘Actie’. Vaak zijn tegenstanders duivenmelkers, maar van alle wedstrijdduiven die jaarlijks in Nederland worden losgelaten, valt slechts enkele procenten ten prooi aan een roofvogel. Veruit de belangrijkste doodsoorzaak van deze wedstrijdduiven is uitputting.

Ongeveer de helft van alle slechtvalken in Nederland broedt in nestkasten op hoge gebouwen. Of ze er wel of niet zijn, wordt niet bepaald door de aanwezigheid van een nestkast. Maar als slechtvalken zich ergens hebben gevestigd, biedt zo’n kast wel een goede nestgelegenheid. Het broedsucces is beter dan wanneer de vogels bijvoorbeeld op een gebouwriichel nestelen. De jonge slechtvalken zwerven uit over heel West-Europa. De mate waarin lokaal broedsucces bijdraagt aan lokale broedpopulatiegroei is beperkt; het aantal broedparen is voedselgestuurd. Met andere woorden: hoe meer vogels ergens voorkomen, hoe meer slechtvalken er kunnen leven.

Copy-paste of couleur locale

In de grote steden van de Randstad zijn lokaal zeker natuurwaarden aanwezig, maar in algemene zin is de natuurkwaliteit van het stadslandschap verre van gunstig. Gelukkig geven verschillende gemeenten goede voorbeelden met maatregelen en projecten die navolging verdienen in de rest van Nederland. Dat kan simpel met *copy-paste* of met een vleugje *couleur locale*. Ook de bewoners kunnen hun bijdrage leveren aan een leefbaar stedelijk klimaat.

Klimaatadaptatie

In Rotterdam en Amsterdam zijn projecten gestart om de stad aan te passen aan de veranderende klimatologische omstandigheden. Het Rotterdam Climate Initiative stimuleert onder meer de aanleg van groene daken. De voordelen zijn legio. Behalve het creëren van natuurwaarde hebben deze daken ook een bufferfunctie bij overvloedige regen. Ze dragen daarnaast bij aan verkoeling van het stedelijke hitte-eiland. Amsterdam Rainproof roept bewoners onder meer op om maatregelen te nemen in de tuin, zoals minder bestrating en het ontkoppelen van de regenpijp. Zo stroomt het water niet direct in de riolen maar kan het geleidelijk wegzakken in de bodem van de – liefst vogelvriendelijke – tuin.

Natuurinclusieve inrichting

Drie van de vier grote steden voeren beleid voor natuurinclusief bouwen en renoveren. Het standaard toepassen van voorzieningen voor gebouwbewonende diersoorten is een essentiële stap naar Basiskwaliteit. Bovendien geeft het een goed voorbeeld voor andere Nederlandse gemeenten.

Daarbij heeft de gemeente Amsterdam een stedelijke ecologische groenstructuur opgesteld om verschillende groengebieden met elkaar te verbinden. Om de kosten van de uitvoer van deze natuurinclusieve inrichting beheersbaar te houden, wordt het oplossen van de knelpunten in verbindingzones meegenomen met de herprofilering van wegen en andere infrastructurele werken die de groenstructuur kruisen.

Inheems en exotisch

De gemeente Utrecht voert al vele jaren ecologisch maaibeheer uit in de vorm van hooilandbeheer, onder andere in de stadsparken Zocherpark, Griftpark en Park Bloeyendaal. De gemeente hoopt op deze manier de biodiversiteit in de stad te vergroten. Dit maaibeheer draagt bij aan een grotere variatie van de flora en fauna en trekt onder meer een groter scala aan insecten. Een groeiende groep buurtbewoners helpt mee bij de uitvoer.

De aanwezigheid van niet-inheemse vogelsoorten moet natuurlijk altijd met zorg in de gaten worden gehouden. Zeker wanneer deze exponentieel in aantal toenemen, zoals de halsbandparkiet in de grote steden van de Randstad. Vooralsnog lijkt deze soort vooral te profiteren van de toename van de grote bonte specht. De spechten hakken elk jaar een nieuwe nestholte uit, waar de parkieten de jaren erna hun intrek in nemen. Anders dan de spechten ondervindt de boomklever, die in de Randstad veel minder algemeen is dan in andere domeinen, wel nestplaatsconcurrentie van de halsbandparkiet. In enkele parken zijn daarom nestkasten opgehangen van houtbeton, speciaal voor de boomklever. De halsbandparkieten kunnen deze kasten niet 'kraken' en ze bieden dus een veilige nestplaats voor succesvol broedsel.

STEDELIJK GEBIED

Op steeds meer plekken verschijnen floatlands. Deze drijvende tuinen hebben een decoratieve functie en zijn een verrijking van het ecosysteem in de gracht of vaart. Meestal zijn de vloten beplant met decoratieve inheemse moerasplanten zoals dotter, gele lis, kattenstaart, harig wilgenroosje, moeras-vergeet-mij-nietje en watermunt. Ze bieden nestgelegenheid aan onder meer wilde eend, fuut, meerkoet, waterhoen en knobbelzwaan. Het relatief geringe onderhoud bestaat vooral uit het vastzetten van losgeraakte vloten en verzamelen en afvoeren van zwerfvuil dat zich erop en ertussen ophoopt. Het onderhoud is veelal georganiseerd in vrijwilligersverband.

